LES 16: KUNSTGREPEN

Kunstroof, Roofkunst, List & Bedrog

1900 - HEDEN

Inleiding

Oorlog en kunst gaan niet goed samen. Misdaad en kunst passen echter uitstekend bij elkaar. Kunstwerken worden al eeuwenlang gestolen, vervalst en door misleiding verkocht. Dat heeft ertoe geleid dat sommige kunstwerken die je op een veiling kunt kopen, of in een museum ziet, niet de echte werken zijn maar vervalsingen. In dit hoofdstuk kijken we naar dit verschijnsel. Waar moet je op letten? Met welke kunstgrepen word je misleid? Welke beroemde schilderijen zijn wel eens uit het museum gestolen? Wat gebeurde er met de kunstverzamelingen van rijke joden in de Tweede Wereldoorlog? En hoe werkt het op een veiling? Deze vragen gaan we in deze les behandelen. De bedoeling is dat je je bewust wordt van het bestaan van list en bedrog, niet dat je alle kunst en handelaren gaat wantrouwen. Gelukkig zijn er naast de paar rotte appels ook heel veel betrouwbare kunsthandelaren te vinden die je een goed advies kunnen geven.

Volgens sommige schattingen is gemiddeld twintig procent van alle werken die bij veilinghuizen wordt aangeboden vals. Bij de meest gerespecteerde en grote veilingen (Sotheby's, Christie's en AAG Glerum) worden die er wel uitgehaald, maar bij de kleinere veilingen niet altijd. Hoeveel valse werken er in musea hangen is onbekend.

We kijken in deze les naar de volgende vijf onderwerpen:

1) Kunstroof - het stelen van kunstvoorwerpen uit musea

2)Roofkunst - het onder dwang laten verkopen of stelen van kunst in oorlogstijd

3)Vervalsers - het verhaal achter de meest beroemde vervalsers van de laatste eeuw

4)Vervalsingen - van bijna echt tot helemaal nep en alles wat daar tussenin ligt

5)Veilingen & Kunsthandel - een kijkje achter de schermen

Kunstroof

Musea trekken dieven aan. Zolang er musea zijn waar kunstwerken aan het publiek getoond worden, zullen zware jongens erin geïnteresseerd zijn deze kunst te stelen. Vaak wil men geld en probeert men de gestolen kunstwerken te verkopen, soms probeert men losgeld te krijgen voor het gestolen werk bij het museum, en soms gebeurt het uit vaderlandslievende redenen (het kunstwerk moet terug naar het land van herkomst) of uit kunstminnende redenen

(een rijke kunstliefhebber geeft opdracht een bepaald werk te stelen). Het komt ook voor dat kunst gestolen wordt om als onderpand te dienen voor een lening bij een andere crimineel. In de loop der tijd hebben we spectaculaire kunstroven gezien. In deze cursus hebben we er geregeld naar gekeken toen we het over de voorwerpen hadden, zoals de Mona Lisa van Leonardo, de Opkomende Zon van Monet, de Schreeuw van Munch, het Zoutvat van Cellini en ga zo maar door. Er zijn in de loop der tijd ook veel films gemaakt over kunstroof, zoals Entrapment uit 1999, Ocean's Twelve uit 2004 en The Thomas Crowne Affair uit 1999. Kunstroof heeft iets spannends en leent zich dus uitstekend voor smeuïge verhalen. Het is ook, na drugs- en wapenhandel, de derde grootste illegale handelsactiviteit wereldwijd met een geschatte omzet van zo'n zes miljard dollar per jaar. We zullen de meest spraakmakende kunstroven bespreken. Hiermee krijg je een idee waarom de beveiliging van musea de laatste jaren zo opgevoerd is.

Op 18 maart 1990 werd ingebroken in het Isabella Steward Gardner Museum in Boston. Twee als politieagenten verklede dieven maakten gebruik van het tumult rondom de feestdag Saint Patrick's Day en roofden onder andere 'Het Concert' van Vermeer en drie Rembrandts uit de Dutch Room op de eerste verdieping van het museum. De dieven sneden de doeken uit hun lijst. Het beroemdste doek van het museum, 'De roof van Europa' door Titiaan, lieten ze echter hangen. De bewaking was die nacht in handen van twee onervaren studenten. Het museum was gesticht door Isabella Gardner, een schatrijke dame die bij haar overlijden in 1924 liet vastleggen dat het museum precies zo moest blijven als zij het achterliet. Er mochten geen nieuwe werken worden aangekocht. Een verzekering tegen diefstal was dan ook niet nodig volgens de directie. Tegenwoordig zie je de lege lijsten hangen waar de werken ooit in zaten, de beroemdste lege lijsten in een museum ter wereld. De gestolen werken met een totale waarde van over 500 miljoen dollar zijn nooit teruggevonden.

Johannes Vermeer - Het Concert - ca 1665 - gestolen op 18 maart 1990 uit het Isabella Steward Gardner museum in Boston - sindsdien spoorloos

Johannes Vermeer - De Liefdesbrief - ca 1670 - gestolen op 23 september 1971 uit het Museum voor Schone Kunsten in Brussel - terugggevonden

Eén van de vier Vermeers van het Rijksmuseum is ook een keer gestolen. 'De Liefdesbrief' was in 1971 uitgeleend aan het Museum voor Schone Kunsten in Brussel en de 21-jarige Mario Roymans sneed het schilderij met een aardappelschilmesje uit de lijst. Hij had zich na sluitingstijd laten opsluiten in de meterkast van het museum. Hij was begaan met het lot van Bengaalse vluchtelingen en eiste voor dat doel ongeveer 20 miljoen dollar losgeld. Het museum weigerde het losgeld te betalen. Hij belde vanuit een tankstation met de televisie en kwam live op het journaal van 13.00 uur. De eigenaar van het tankstation hoorde hem echter praten en zo werd Roymans simpel gepakt. Hij had het doek eerst thuis bewaard, daarna onder de grond in het bos en tenslotte onder zijn matras. Denk daar maar eens aan als je de volgende keer het Rijksmuseum bezoekt en de Vermeers bekijkt.

Op de vroege ochtend van 14 april 1991 werden twintig werken van Van Gogh gestolen uit het Van Gogh Museum in Amsterdam met een totale waarde van 500 miljoen euro. Al enkele uren na de kunstroof werden de werken in een auto teruggevonden bij het Amstelstation. Drie werken waren ernstig beschadigd. De dieven bleken bewakers en ex-bewakers van het museum te zijn. Het bevreemde de politie meteen dat de alarminstallatie was uitgeschakeld en de verdenking viel meteen op de beveiliging. De werken waren overigens niet verzekerd.

De vier dieven werden veroordeeld tot twee keer vier jaar en twee keer vijf jaar cel. Ze gingen in hoger beroep maar kregen daar spijt van: het hof gaf hun twee keer zes jaar en twee keer zeven jaar cel.

Vincent van Gogh - Het Uitgaan van de Hervormde Kerk in Nuenen - 1884 - gestolen uit het Van Gogh Museum op 7 december 2002 - teruggevonden in 2016 in Napels bij de Italiaanse maffia.

Op 7 december 2002 werd het Van Gogh Museum opnieuw beroofd. Twee werken van Van Gogh werden gestolen toen inbrekers via een ladder een raampje intikten: 'Het Uitgaan van de Hervormde Kerk in Nuenen' en 'Zeegezicht bij Scheveningen' met een gezamenlijke waarde van dertig miljoen dollar. Op de videobanden van de camera's die zowel binnen als buiten hangen kun je de voortgang van de inbraak precies volgen. Het alarm ging netjes af. Omdat het heel snel ging kon de aanwezige bewaker niet snel genoeg reageren. Waarschijnlijk stond de ladder al klaar omdat bouwvakkers met het dak bezig waren. De politie wist de inbrekers in 2003 te arresteren, maar de schilderijen werden pas in 2016 teruggevonden. De politie kwam de inbrekers op het spoor omdat ze een pet en een muts achterlieten. Via DNA analyse van de erin aangetroffen haren wist men de dieven in Malaga te pakken. Deze criminelen vertelden in de rechtbank dat ze erin geluisd werden door andere dieven die alleen de pet en muts achter hadden gelaten als dwaalspoor. Ze zouden zelf nooit zo stom zijn geweest maar liefst twee hoofddeksels achter te laten. Tsja.

Eén van de gearresteerde inbrekers die via de ladder door het ruitje was gekropen had de toepasselijke bijnaam 'Het Aapje'.

Op 16 oktober 2012 was het weer raak. Zeven schilderijen werden gestolen uit de Rotterdamse Kunsthal. Onder deze schilderijen bevond zich een Monet, een Picasso, een Gauguin, een Matisse en een Lucian Freud. Er was 's nachts alleen elektronische bewaking en toen de politie arriveerde nadat ze het alarmsignaal hadden gekregen, waren de dieven al verdwenen. Meer dan twee minuten hadden ze niet nodig. De werken maakten deel uit van een verzameltentoonstelling vanwege het twintigjarig bestaan van het museum en kwamen uit een particuliere collectie (de Triton Foundation). De inbrekers probeerden later twee van de doeken in Roemenië te verkopen. Deze doeken zouden door de moeder van de inbreker in haar oventje zijn verbrand toen de koop niet doorging. De politie kwam de Roemeense inbrekers op het spoor toen

Lucian Freud - Woman with Eyes Closed - 2002 - gestolen uit de Kunsthal in Rotterdam op 16 oktober 2012 - sindsdien spoorloos

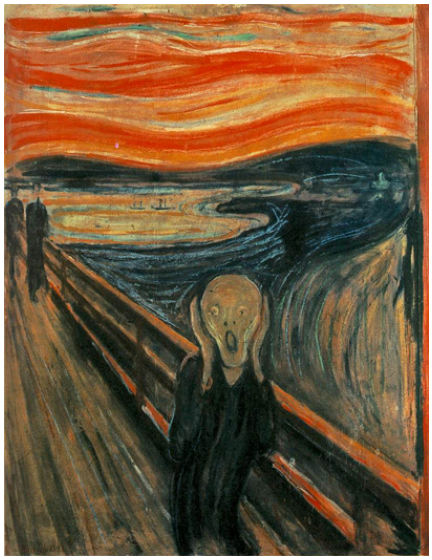
bleek dat ze opvallend vaak op de tentoonstelling als bezoeker waren geweest, wat op de camerabeelden was te zien.

Rembrandt - Zelfportret - 1630 - Gestolen uit het Nationalmuseum in Stockholm op 22 december 2000 - teruggevonden in Kopenhagen in 2005

Het ging er spectaculair aan toe in Stockholm op 22 december 2000, toen dieven het Nationalmuseum overvielen. Eerst lieten ze als afleiding een bom ontploffen aan de andere kant van de stad. Toen de politie daar massaal op af ging, strooiden de drie overvallers bij het museum krammen op de weg om de autobanden van de politie lek te prikken. Ze staken hun auto's in brand en gingen naar binnen. Met veel geweld hielden ze bewakers onder schot en namen een zelfportret van Rembrandt en twee Renoirs mee. Vervolgens vluchtten ze met een speedboot weg, die achter het museum klaar lag. Aan de andere kant van de baai stapten ze uit en verdwenen. De meest spectaculaire kunstroof van de afgelopen jaren was binnen een half uur voorbij. Alleen de Rembrandt is al 32 miljoen euro waard. De Renoirs worden al snel ontdekt na een tip die bij de politie binnenkomt, maar het duurt tot 2005 voordat de Rembrandt na een undercover-operatie in Kopenhagen teruggevonden wordt. De vier dieven werden gearresteerd.

Dat je als bezoeker van een museum je leven niet veilig bent, werd bewezen door twee overvallers die op 22 augustus 2004 in Oslo het Munch Museum overvielen direct na de opening. Bewapend met een mitrailleur hield één overvaller de bezoekers onder schot, terwijl de ander één van de vier versies van De Schreeuw en een versie van de Madonna meenam. Ze renden ermee onder hun arm de deur uit, naar een klaarstaande vluchtauto. De Madonna alleen is al 20 miljoen euro waard. De kapotte lijsten werden twee uur later gevonden en men vermoedde het ergste. De daders vroegen losgeld maar de overheid weigerde dat te betalen. Na een tip werden de werken pas in 2006 teruggevonden en konden de overvallers worden gearresteerd. Het schilderij lijkt er zelf van geschrokken te zijn. De veiligheidsmaatregelen in het museum zijn momenteel van ongeëvenaarde kwaliteit. De schilderijen hangen nu achter gepantserd glas.

Edvard Munch - De Schreeuw - 1895 - Gestolen uit het Munch Museum in Oslo op 22 augustus 2004 - teruggevonden in 2006

We kunnen zo nog wel een tijdje doorgaan. Ik laat slechts het topje van de ijsberg zien. We hadden in de eerste cursus al gekeken naar de diefstal van een paneel van het Lam Gods van Van Eyck uit de Sint Baafskathedraal in Gent in 1934, zo'n beetje het nationale symbool van België. Of over de diefstal van de Mona Lisa uit het Louvre in 1911 door de Italiaanse nationalist Vincenzo Peruggia. Of de roof van Soleil Levant, het beroemdste schilderij van Monet, in 1985 in het Musée Marmottan in Parijs. En de lijst van kunstroven zal in de toekomst zeker verder worden uitgebreid.

Het portret 'Jacob de Gheyn III' van Rembrandt is maar liefst vier keer uit het museum gestolen. Dit museum, het 'Dulwich Picture Gallery' in Londen, kreeg het steeds weer terug. De vijfde keer werden de inbrekers in het museum betrapt. De bijnaam van dit schilderij is 'The Takeaway Rembrandt'.

Meestal wacht een dief zo'n zeven tot tien jaar om de stof een beetje te laten neerdalen, alvorens hij het doek op de illegale markt brengt. De illegale markt, want de hele legale kunstwereld weet welke beroemde doeken gestolen zijn en je kunt dus niet zomaar met zo'n schilderij komen aanzetten. Op de duistere illegale markt wordt geprobeerd een koper te vinden, die dan voor zo'n 5% van de waarde het schilderij kan kopen. Nog steeds interessant als je een schilderij steelt van tien miljoen. Maar soms worden schilderijen in opdracht gestolen. Die duiken minder snel weer op en hangen dan in de studeerkamer van een rijke excentriekeling. Gestolen werken worden geregistreerd in het Art Loss Register, een gegevensbank van gestolen werken die door de grote veilinghuizen is opgericht. Er staan al meer dan 180.000 gestolen werken in. Kijk maar eens op www.artloss.com of er nog iets van je bij staat.

Een 1800 kilo wegend bronzen beeld 'Achteroverleunende Vrouw' van Henry Moore werd in 2005 met een kraantje uit de tuin van zijn eigen museum gestolen. Dit beeld dat vier miljoen euro waard was, is waarschijnlijk omgesmolten voor de waarde van het ruwe brons: twee duizend euro.

Roofkunst

We hebben tot nu toe gekeken naar kunstroof, het stelen van kunstwerken door inbrekers en overvallers uit musea en particuliere huizen. Soms worden kunstwerken niet door inbrekers, maar vanuit oorlogshandelingen ontvreemd. We spreken dan van roofkunst. We staan stil bij twee onderdelen van roofkunst: (a) het stelen van kunst van rijke joodse families tijdens de tweede wereldoorlog en (b) het stelen van kunst door soldaten en burgers tijdens oorlogshandelingen buiten Europa, bijvoorbeeld in Irak. We beginnen bij joodse roofkunst, een beladen onderwerp in de Nederlandse kunstgeschiedenis. Waarom beladen? Omdat werken die door Joden gedwongen verkocht zijn aan de Duitse bezetter nu aan de muur van onze musea hangen. De nabestaanden van de vaak omgekomen oorspronkelijke eigenaars kunnen vaak naar hun eigendom fluiten, ook na jarenlange juridische procedures.

Eén van de meest spraakmakende gevallen van roofkunst betreft de nalatenschap van de beroemde vooroorlogse Joodse kunsthandelaar Jacques Goudstikker. Jacques studeerde kunstgeschiedenis en ging in 1919 werken in de kunsthandel van zijn familie, Firma Goudstikker, die in 1845 door zijn opa was opgericht. Toen zijn vader in 1924 overleed, zette Jacques de zaak door. Hij richtte zich vooral op Italiaanse renaissancekunst uit Florence en Venetië, waar in die tijd interesse voor begon te ontstaan.

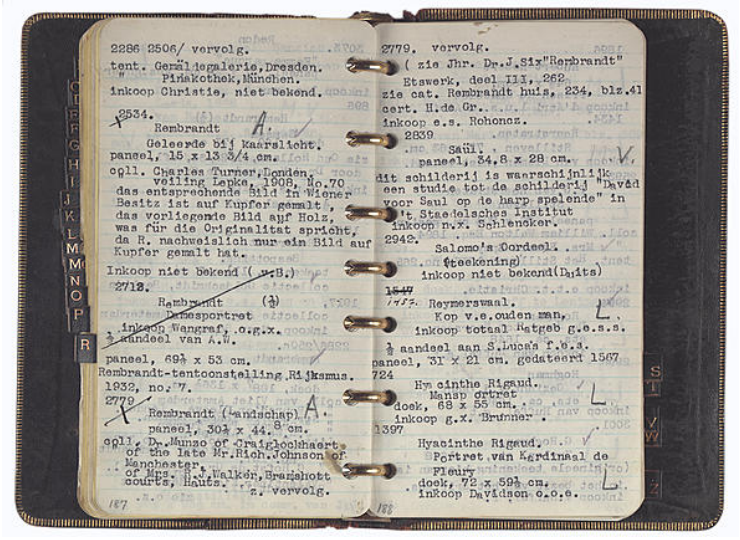
Désí Goudstikker - von Halban-Kurz
(Wenen 1912 - Bilthoven 1996)

Veel rijke mensen in de buurt van Amsterdam behoorden tot zijn klantenkring. Hij kocht zijn schilderijen op internationale veilingen, zoals bij Thomas Lepke in Berlijn. Lekpe verkocht schilderijen die door de Sovjets waren afgepakt van rijke Russische families zoals de Romanovs en de Stroganovs. Voor harde buitenlandse valuta werden deze dan in Berlijn verkocht. Jacques kocht deze schilderijen op en zijn naam werd steeds bekender. In 1927 verkocht hij de winkel aan de Kalverstraat in Amsterdam en verhuisde met zijn bedrijf naar de chique Herengracht. In 1930 kocht Jacques buitenplaats Huize Oostermeer in Ouderkerk aan de Amstel, en een paar dagen later kasteel Nijenrode in Breukelen. In Nijenrode bracht hij veel kunst onder, die dan in een toepasselijke setting aan de klanten werd gepresenteerd. Hij trouwde in 1924 met Johanna Bray. Johanna overleed echter al in december 1936. In juni 1937 gaf hij een Weense feestavond op Nijenrode en hij had voor de gelegenheid een echte Weense sopraan uitgenodigd, de 27-jarige Désí von Halban. Désí was een diva, een sprankelend iemand die de toch wat saaie Jacques totaal inpakte. Het was liefde op het eerste gezicht en nog hetzelfde jaar trouwden ze. Ze waren hét society paar net voor de oorlog. In 1939 werd hun zoon Edouard (Edo) geboren.

Toen de Duitsers in mei 1940 ons land binnenvielen, besloot Jacques om Nederland snel te verlaten. Op 14 mei vertrokken ze in de grote Lincoln Zephyr naar IJmuiden. Op het allerlaatste schip dat uit Nederland kon vertrekken stapten ze aan boord. Jacques had grote zorgen over het beheer van zijn kunstcollectie van 1113 stukken en zijn financiële vermogen, maar gelukkig waren Désí, Edo en hijzelf gezond en wel aan boord. Het schip, de S.S. Bodegraven, vertrok naar Engeland.

Jacques Goudstikker besloot ‘s nachts even een luchtje te scheppen en liep over het dek. Hij zag in het donker een openstaand luik niet en viel naar beneden in het vrachtruim. Hij brak zijn nek en was op slag dood. Tsja. Wie kan dat bedenken.

Jacques Goudstikker, de beroemdste kunsthandelaar en beschermer van de kunsten in Nederland, werd in Falmouth in Engeland begraven. Désí en Edo mochten er niet eens bij zijn, de Engelse autoriteiten gaven hen geen toestemming het schip te verlaten. Désí bewaarde het zwartleren notitieboekje waarin Jacques al zijn kunstwerken en transacties had beschreven. Dit boekje bleek later van enorme waarde. De beheerders van zijn vermogen in Amsterdam werden in juni 1940 door Hermann Göring benaderd en gedwongen alle schilderijen te verkopen voor 2 miljoen gulden. Dit was maar 15% van de echte waarde.

Het zwartleren notitieboekje van Jacques Goudstikker

Dési reisde door naar de Verenigde Staten, waar ze tijdens de oorlog verbleef en haar zangcarrière doorzette. Na de oorlog probeerde Dési weer orde op zaken te stellen. In 1946 verhuurde Dési kasteel Nijenrode aan het Instituut voor Bedrijfskunde, dat er nog steeds gevestigd is. In 1950 trouwde ze met Edward von Saher, de voorzitter van de kamer van koophandel voor Duitsland in Nederland vóór de oorlog, en de voorzitter van de kamer van koophandel voor Nederland in New York tijdens de oorlog. Haar zoon Edo nam ook de naam Von Saher aan. De Nederlandse staat wilde de in beslag genomen kunstschatten echter niet aan Dési teruggeven. Sterker nog, de kunstcollectie werd door de staat gevorderd als vijandelijk vermogen. De werken zouden rechtsgeldig door de beheerders van Goudstikker aan de Duitsers verkocht zijn. Een jarenlange juridische strijd volgde. In 1952 maakte Dési een voor haar zeer nadelige schikking met de Nederlandse staat. Ze deed echter nooit afstand van haar rechten op de kunstwerken. Haar zoon Edo von Saher trouwde inmiddels met de Duitse Holiday-on-Ice-schaatster Marei Langenbein. Dési overleed in 1996. Ze bleef tot op hoge leeftijd zangles geven. In hetzelfde jaar overleden ook haar zoon Edouard en haar man Edward.

Adam & Eva Diptiek - Lucas Cranach - ca 1530 - gekocht door Goudstikker bij velinghuis Lepke uit boedel Stroganoff - gevonden in het huis van Hermann Göring in Berlijn - door Nederland aan erfgenaam Stroganoff gegeven in 1966 - door Stroganoff verkocht aan Norton Simon Museum in Californië - Marei von Saher probeert dit topstuk nog steeds terug te krijgen

De schoondochter van Dési, Marei von Saher, zette de strijd voort. Pas in 2006 besloot de staat, op advies van de restitutiecommissie, om 202 van de 267 in Nederlandse handen zijnde Goudstikker-schilderijen aan de erfgenamen terug te geven. De 65 andere schilderijen waren eerder door de staat verkocht of onvindbaar. De resterende schilderijen van de in totaal 1113 werken die Jacques Goudstikker bezat, waren in buitenlandse handen of verloren gegaan. Minister Donner van Justitie benadrukte dat de staat de werken teruggaf op moreel-ethische gronden, niet omdat ze juridisch gedwongen waren het te doen. Toch werd dit een precedent. Verschillende buitenlandse musea gaven werken terug. In Nederland moesten musea op basis van de uitspraak schilderijen, die vaak tot de topstukken van de collectie behoorden, aan Marei von Saher teruggeven. Het Bonnefantenmuseum in Maastricht moest zelfs 38 Goudstikker-werken teruggeven. Marei liet de helft van de teruggegeven schilderijen veilen bij Christie's in New York in 2007, om de torenhoge advocaat-kosten die de familie had opgebouwd te kunnen betalen. De opbrengst was 12,5 miljoen euro. Ook kocht de Nederlandse staat werken buiten de veiling terug voor zeker 3 miljoen euro. De andere teruggekregen werken werden in een rondreizende tentoonstelling aan het publiek getoond.

De tweede man van Dési, Edward von Saher, behoorde tot een groep van Duitse industriëlen in Nederland die sympathiseerden met de nazi's. Hij werd na de oorlog in verband gebracht met spionage voor de Duitsers in New York. Uitgerekend hij probeerde de schilderijen weer terug te krijgen. Het verhaal werd er in de algemene opinie niet frisser op. Edward is echter nooit officieel in staat van beschuldiging gesteld.

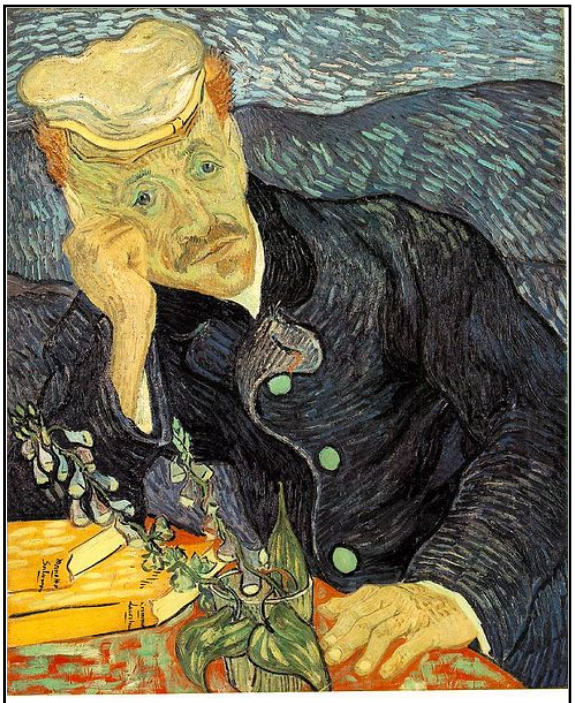
Het verhaal van de collectie van Jacques Goudstikker staat niet op zichzelf. We kijken nog kort naar twee andere Nederlandse roofkunst-zaken: De Koenigs-collectie en de Gutmann-collectie.

Franz Koenigs was een van oorsprong Duitse bankier en kunstverzamelaar die zijn fortuin opbouwde met speculaties op de beurs. Ze woonden in een prachtig huis in Haarlem. Zijn transacties waren gewaagd, maar hij verdiende er veel geld mee en zodoende kon hij zijn kunstcollectie steeds uitbreiden. Koenigs was zelf niet Joods, maar bankierde bij een joodse bank. Toen in 1928 de beurs instortte moest hij zijn kunstcollectie als onderpand geven aan deze joodse bank, Lisser & Rosenkranz. De collectie werd in de tussentijd tentoongesteld in museum Boymans van Beuningen in Rotterdam. Toen Siegfried Kramarsky, de directeur van de joodse bank in 1939 vluchtte voor de nazi's, probeerde Boymans van Beuningen de collectie te kopen en benaderde hiervoor financiers. Jacques Goudstikker bemiddelde bij de verkoop. Met behulp van deze geldverschaffers kon de verzameling worden gekocht, met uitzondering van 526 tekeningen die later voor te weinig geld aan een tussenpersoon van Hermann Göring werden verkocht. In de oorlog werden deze tekeningen door het Russische leger in Dresden in beslag genomen en in verschillende Russische musea tentoongesteld.

Koenings zelf kwam in mei 1941 om het leven toen hij probeerde in een al vertrekkende trein te springen in Keulen. Hij kwam onfortuinlijk ten val en brak zijn ruggengraat. Of hij is vermoord door de nazi's of zelfmoord heeft gepleegd vanwege zijn schulden is nooit opgehelderd.

De nabestaanden van Koenigs probeerden zijn tekeningen na de oorlog terug te krijgen, want zonder de druk van de nazi's zou er een veel hogere prijs voor de tekeningen zijn betaald. De verkoop van de tekeningen aan de Duitsers was ook verboden op basis van de nationale wetgeving. De Russische autoriteiten ontkenden iets ervan te weten. Toch gaf Erich Honecker van de DDR in 1987 al 33 tekeningen aan Nederland terug. In 1992 gaf het Poeshkin museum in Moskou toe 307 tekeningen uit de Koenings-collectie te hebben. De Oekraïne gaf in 2004 onder druk van premier Balkenende 139 tekeningen aan Nederland terug.

Portret van Dr. Gachet - Vincent van Gogh - 1890 - gekocht door Franz Koenigs in 1937 - doorverkocht aan Siegfried Kramarsky - die nam het mee op zijn vlucht naar Amerika - in 1990 geveild door de familie Kramarsky bij Christie's en verkocht aan de Japanse miljonair Ryoei Saito voor 82,5 miljoen dollar - sindsdien spoorloos

Maar sommige nabestaanden claimen ook het gedeelte van de collectie dat niet aan de Duitsers werd verkocht en in bezit van Boymans van Beuningen bleef. Tot nu toe zijn deze claims door de Nederlandse staat afgewezen. Zelfs een groot deel van de familie Koenigs zegt dat dit ook terecht is. Wie speculeert en het onderpand moet verkopen, kan niet alles terugverwachten. Wel zeggen ze dat Franz blij zou zijn te weten dat een groot deel van zijn verzameling bijeen blijft en bekend is als 'Koenigs-collectie'.

Ook de collectie van Friedrich Gutmann, een Duits-Nederlandse bankier en kunstverzamelaar, viel ten prooi aan de nazi's. Gutmann's vader had de Dresdner bank opgezet. Friedrich leidde de Nederlandse vestiging van de Dresdner Bank en breidde de kunstcollectie van zijn vader flink uit. Toen de Duitsers binnenvielen maakten Friedrich Gutmann en zijn vrouw Louise zich geen zorgen, ze waren geen praktiserende Joden en ze waren zelfs gedoopt. De nazi's

dachten daar anders over en nadat ze al verschillende keren onder dwang kleine partijen kunst hadden gekocht, werden Friedrich en Louise op 26 mei 1943 uit hun huis in Heemstede weggevoerd naar concentratiekampen. Friedrich kwam in Theresienstadt om het leven, Louise in Auschwitz. Hun kinderen, Lili en Bernard, woonden al voor de oorlog zelfstandig in het buitenland - Lili was getrouwd in Italië en Bernard ging naar school in Engeland.

Friedrich Gutmann en zijn zoon Bernard

Na de oorlog zagen Lili en Bernard dat hun huis in Heemstede helemaal was leeggeroofd. Er volgde een jarenlange juridische strijd die door de zoons van Bernard, Nick en Simon (makkelijk te onthouden) werd voortgezet. Deze woonden in Amerika en noemden zich Goodman. In 2002 gaf de Nederlandse staat uiteindelijk 90 werken terug aan de familie. Ook buitenlandse musea gaven werken terug. Maar nog steeds zijn vele honderden werken vermist. Nick en Simon Goodman lieten een groot deel van de teruggegeven collectie veilen bij Christie's in 2003.

De Nederlandse staat bepaalde dat na 2007 geen roofkunst meer opgeëist mocht worden. Dit besluit is aangevochten op ethische gronden, de Restitutiecommissie krijgt nu nog steeds werk.

Gustav Klimt - Adèle Bloch-Bauer I - 1907 - gekocht door de familie Bloch Bauer van Klimt in 1907 - ontvreemd door de Oostenrijkse nazi's na de Anschluss in 1938 - tentoongesteld in Oostenrijkse musea tot 2006 - teruggegeven aan erfgenaam Maria Altmann in 2006 - verkocht voor 135 miljoen dollar aan Ronald Lauder - nu in zijn museum 'Neue Galerie' in New York

We hebben stilgestaan bij drie gevallen van roofkunst uit de tweede wereldoorlog, die in Nederland veel stof deden opwaaien, maar er zijn heel veel van dit soort situaties bekend. Zeker ook van Duitse of Oostenrijkse Joden. Zo probeerde Maria Altmann, een nazaat van Adèle Bloch-Bauer die door Gustav Klimt tweemaal geportretteerd werd, van de Oostenrijkse regering de schilderijen van Gustav Klimt die aan haar familie toebehoorden en door de nazi's waren geconfisqueerd, terug te krijgen. Pas in 2006 kreeg ze de werken van Klimt terug, overigens tegen de wens van de publieke opinie in Oostenrijk. Ze verkocht het portret van haar tante, de Adèle Bloch-Bauer-1, via een veilinghuis aan modemiljonair Ronald Lauder voor 135 miljoen dollar, destijds het duurste schilderij ooit. Nog steeds weigeren musea werken terug te geven waarvan bekend is dat ze uit privé-collecties van in de oorlog omgekomen Joden komen, op basis van technisch-juridische argumenten. Want vaak betaalden de Duitsers er wel iets voor (ver onder de marktprijs) zodat het technisch een legitieme transactie is. Of er wordt gezegd dat er wel degelijk de marktprijs werd betaald; omdat de kunstmarkt door het uitbreken van de tweede wereldoorlog was ingestort, was de waarde gewoonweg lager. Het eigenbelang van musea weegt natuurlijk zwaar mee.

Maar het stelen van kunst in oorlogstijd is iets van alle tijden. De hele geschiedenis staat er vol mee. Van de Egyptenaren tot de Romeinen tot de Franken tot de kruistochten tot de Spanjaarden tot Napoleon tot Hitler tot Stalin tot de oorlogen van vandaag de dag. En niet alleen bij oorlogen, ook bij burgeroproer komt het voor. In 2013 werd

bekend dat tijdens de opstanden van het Egyptische volk op het Tahrir plein in Cairo, plunderaars twee beeldjes van farao's hadden ontvreemd uit het Egyptisch Museum dat aan het plein ligt. Zeventig voorwerpen werden beschadigd. Alleen door het inzetten van militairen in het museum werd erger voorkomen. Maar het bekendste voorbeeld van roofkunst is de plundering van het Nationaal Museum van Irak in Bagdad in 2003. Hoewel de Amerikanen tijdens de bombardementen hun best deden het museum te ontzien en bij de gevechten op de grond het museum meteen met tanks beschermden, is het museum volledig geplunderd. Topstukken uit de wereldgeschiedenis van Mesopotamië zijn gewoon gestolen toen de chaos nog in de straten heerste. Er worden steeds meer stukken teruggevonden, soms staan ze gewoon te koop op internet... Maar er zijn nog steeds honderden belangrijke kunstwerken vermist.

Mushin Hasan, directeur van het Nationaal Museum in Irak, treurt tussen de puinhoop in het museum na de plunderingen in april 2003

Tanks bewaken de toegangspoort van het museum in 2003 - toen het te laat was

Dr. Donny George Youkhanna, de directeur van de raad van oudheden in Irak zei over de plunderingen: 'Dit is de misdaad van de eeuw, omdat dit het erfgoed van de gehele mensheid aantast'.

Naast plunderingen van musea zijn de belangrijkste voorbeelden van roofkunst door oorlogshandelingen wel de veroveringen van Napoleon. Hij stopte het Louvre er vol mee. Hij had zelfs een kunstkenner, mijnheer Denon, in zijn team van generaals opgenomen. Niet alleen Egyptische voorwerpen, maar ook de Laocoon groep uit het Vaticaans museum stond in het Louvre. De Engelsen stalen de Steen van Rosetta van de Fransen toen die onderweg was naar het Louvre, zodat hij nu in het British Museum staat. Hoe zouden de Europese musea eruit zien zonder roofkunst?

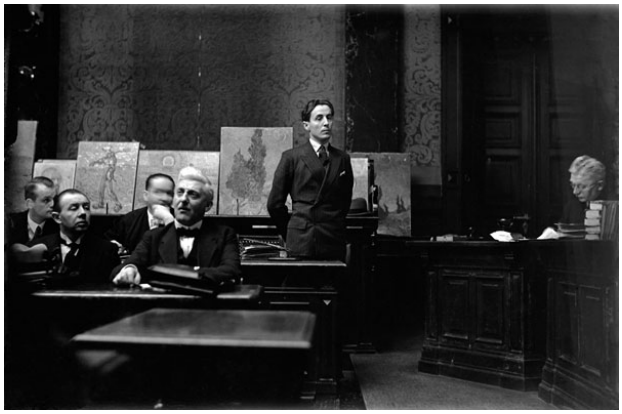
Dus veel wereldberoemde schilderijen in musea zijn in het verleden wel eens gestolen. Veel werken zouden er eigenlijk niet moeten hangen omdat het om roofkunst gaat. En een ander deel van wat er te zien is, is nep. Namaak. Niet wat er op het kaartje staat. Laten we eens naar dat fenomeen gaan kijken: vervalsingen. We beginnen bij verhalen van beroemde vervalsers.

Vervalsers

We gaan wat dieper in op de meest spraakmakende vervalsers van de laatste eeuw. We komen er later op terug, maar in dit geval bedoel ik met 'vervalser' iemand die kunstwerken namaakt of van de handtekening van een ander voorziet met de bedoeling te misleiden.

We kijken naar de bijzondere activiteiten van drie wereldberoemde vervalsers met een Nederlands tintje: Otto Wacker, Han van Meegeren en Geert Jan Jansen. Ze slaagden er alle drie in om experts te laten verklaren dat hun vervalsingen 'echte werken' waren. Kijk. Dat is knap. Het geeft meteen het probleem met de experts aan.

We beginnen met Otto Wacker. Zijn kunsthandel in Berlijn kreeg in de jaren twintig de beschikking over heuse Van Goghs. Het was net de tijd dat Van Gogh in de smaak begon te vallen bij het grote publiek. Hij verkocht deze Van Goghs al snel. Zodra ze de deur uit waren had hij al weer snel andere Van Goghs in zijn kunsthandel hangen. Opnieuw verkocht hij deze. Steeds weer wist Otto nieuwe Van Goghs te bemachtigen om te verkopen. Hij vertelde dat een Russische aristocraat, die in Zwitserland woonde en anoniem wenste te blijven, deze werken van Van Gogh had gekocht en nu via Wacker te koop aanbood. Vandaar de onophoudelijke stroom Van Goghs die zijn winkel binnenkwamen. Het werd al snel verdacht, zoveel Van Goghs. Dé kunstexpert op het gebied van Van Goghs, ene mijnheer Jacob Baart de la Faille verklaarde echter dat de werken écht waren. Ook andere Van Gogh experts, Hendrik Bremmer, Julius Meier-Graefe en Hans Rosenhagen verklaarden dat ze de werken echte Van Goghs vonden. De la Faille gaf net op dat moment een volledige catalogus uit van de werken van Van Gogh, waarin hij de nieuwe werken van Otto Wacker opnam.

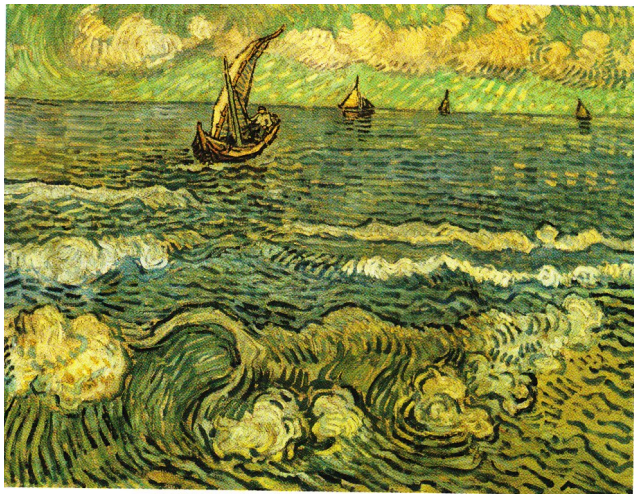
Otto Wacker (staand) tijdens zijn proces tussen een aantal Van Gogh vervalsingen - 1932

Toch bleef het verdacht. De meeste mensen die een Van Gogh van Wacker hadden gekocht bleven erbij dat de werken echt waren. Natuurlijk. Ook de kunstexperts die een uitspraak van echtheid hadden gedaan bleven op hun standpunt. Kijk - als er geld of ego in het spel is komen sterke krachten los. Een concurrerende kunsthandel in Berlijn spant een rechtszaak aan om aan te tonen dat de werken vals zijn. De experts spreken elkaar tegen. Zelfs Vincent Willem van Gogh, de zoon van Vincent's broer Theo, wordt erbij gehaald. Die herkent vrijwel geen werken die Wacker te koop aanbiedt. Hij weet ook niets van een rijke Russische aristocraat die veel werken van zijn oom gekocht zou hebben. Tenslotte worden sommige schilderijen als vals bestempeld. Wacker krijgt 19 maanden gevangenisstraf.

De zaak leidt in Duitsland tot veel hilariteit. De populaire schlager 'Mutter, der Mann mit dem Koks (cokes) ist da' wordt ' Mutter, der Mann mit den Van Goghs ist da'.

Vincent van Gogh - Zee met Zeilboten - 1888 - originele tekening

Otto & Leonard Wacker - Zee met Zeilboten- 1928 - vervalsing op basis van originele tekening

Hoeveel valse Van Goghs Otto Wacker precies in omloop heeft gebracht is niet duidelijk, maar in ieder geval meer dan dertig. Het Van Gogh museum in Amsterdam begint medio jaren negentig een grootscheeps onderzoek naar haar

collectie. Alle werken worden daarop als ‘echt’ bestempeld. Toch komt er steeds wel weer een nieuw gerucht naar boven dat een bekende Van Gogh een vervalsing is. Dit werd bijvoorbeeld gezegd over de versie van Dokter Gachet die in het Musée d’Orsay hangt. Of van de Zonnebloemen in het Yasuda concern in Tokio. Geruchten rondom Van Goghs zijn er vaak. Want misschien is het geen Van Gogh maar een Wacker. Overigens maakte niet Otto Wacker zelf, maar zijn broer Leonhard de vervalsingen. Otto verkocht de werken van zijn broer. Door de Wacker affaire steeg de beroemdheid van Van Gogh nog sneller. Het was de beste media-aandacht die je maar bedenken kon.

We zien in het geval Otto Wacker een paar sappige ingrediënten die vaak terugkomen in vervalsingszaken:

1. een ondernemende boef die voor geld of uit bewijsdrang vervalsingen maakt
2. experts die elkaar tegenspreken
3. een onduidelijke ‘provenance’ oftewel het verhaal hoe men aan het schilderij gekomen is
4. een enorm schandaal waar de kranten vol mee staan en mensen van smullen
5. een rechtszaak die veel aandacht trekt en waar de verdachte een relatief lage straf krijgt
6. de boef is de held van het publiek, omdat de experts worden bedrogen

We kijken eens verder of we deze ingrediënten ook bij andere voorbeelden zien. De grootste vervalsingszaak uit Nederland is de affaire rondom Han van Meegeren, net voor en tijdens de oorlog. De schilder van lieflijke schilderijen van vooral jonge hertjes wordt door de experts van de kunstwereld niet serieus genomen en eigenlijk belachelijk gemaakt. Han laat het er niet bij zitten. Hij wil wraak nemen. Hij leert hoe je goede vervalsingen kunt maken.

Door verf te verbinden met bakeliet in plaats van olie kun je een schilderij oud laten lijken en bestand maken tegen de ‘alcoholtest’. Door het schilderij over een oud zeventiende-eeuws onbelangrijk werk te schilderen krijg je een oude houten lijst uit de juiste periode zodat de jaarring-methode klopt en het oude doek ook een C-14 methode positief laat uitpakken. Door het zojuist geschilderde nieuwe schilderij vier uur lang op 120 graden in een oven te plaatsen, en het daarna over een stok te rollen, wordt de verf keihard en gaat de verf vervolgens brokkelen om de karakteristieke barstjes of craquelures in het doek te krijgen zodat het oud lijkt. Voor de finishing touch wordt er een hoop stof en Oost-Indische inkt in de craquelures gedaan. Hij schildert overigens geen bestaand werk na, maar maakt een eigen voorstelling in de stijl van de meester.

Eerst maakt Han van Meegeren een paar Frans Halsen, maar zijn meesterwerk wordt een schilderij naar de vroege Johannes Vermeer waar de Emmausgangers op staan. Dit werk biedt hij in 1937 aan bij zijn vriend en advocaat Boon in Den Haag. Hij vertelt erbij dat het schilderij uit Italië komt en dat dit geheim moet blijven omdat de Italiaanse regering er achteraan zit. Boon neemt het schilderij onder de arm en gaat ermee naar de bekendste Rembrandt- en Vermeer-kenner van Nederland, Abraham Bredius. Die bekijkt het schilderij en verklaart dat het echt is. Kunsthandelaar Hoogendijk uit Amsterdam krijgt de opdracht het schilderij te verkopen. Deze Hoogendijk laat het schilderij taxeren bij experts van veilinghuis Duveen in Parijs, die prompt verklaren dat het vals is. Snel gaat Hoogendijk naar Rotterdam, waar museum Boymans van Beuningen interesse heeft en het stuk voor 520.000 gulden aankoopt op de uitspraak van Bredius dat het een authentiek werk is. De kranten staan er vol van. Van Meegeren wordt rijk.

Als de oorlog uitbreekt blijft Van Meegeren doorgaan met het maken van Vermeers en andere zeventiende-eeuwse meesters. Deze vallen in de smaak van, daar is hij weer, Hermann Göring die een aantal schilderijen koopt. Zodoende wordt in het huis van Göring na de oorlog een 'Vermeer' gevonden die men niet kan thuisbrengen. Het spoor leidt naar Han van Meegeren in Amsterdam. Deze wordt meteen in staat van beschuldiging gesteld. Niet voor vervalsen, maar voor collaboratie met de Duitsers omdat hij cultureel erfgoed heeft verkocht! Ook de Amerikanen denken dat het echte werken zijn.

Han van Meegeren - Emmausgangers - vervalsing in de trant van vroege Vermeer - 1937 - Museum Boymans van Beuningen - Rotterdam

In Berlijn wordt vervolgens een boek van Van Meegeren gevonden waarin hij schrijft 'Aan mijn geliefde Führer'. Tsja. Tijdens de hongerwinter at miljonair Van Meegeren nog steeds kaviaar. Het volk wil bloed zien.

Han van Meegeren tijdens zijn proces in 1947

Om te voorkomen dat hij jarenlang de cel indraait, vertelt Van Meegeren de waarheid. 'Ik heb die schilderijen zelf geschilderd', verklaart hij tijdens zijn proces. Zo wil hij de draai eraan geven dat hij een held is die de vijand misleid heeft, in plaats van collaborateur. Maar niemand gelooft hem.

Om te bewijzen dat het de waarheid is, schildert hij in de cel een 'Christus in de Tempel' naar Vermeer. De publieke opinie slaat meteen om. Hij wordt een held. In de Amerikaanse kranten staat "The Man Who Swindled Göring" (de man die Göring bedroog). Hij krijgt in 1947 uiteindelijk één jaar gevangenisstraf. Hij is op dat moment opeens één van de populairste Nederlanders. In de gevangenis krijgt hij veel verzoeken voor portretten en andere schilderijen. Zijn naam is eindelijk gemaakt. Maar helaas, na twee maanden overlijdt Han van Meegeren in de cel op 58-jarige leeftijd.

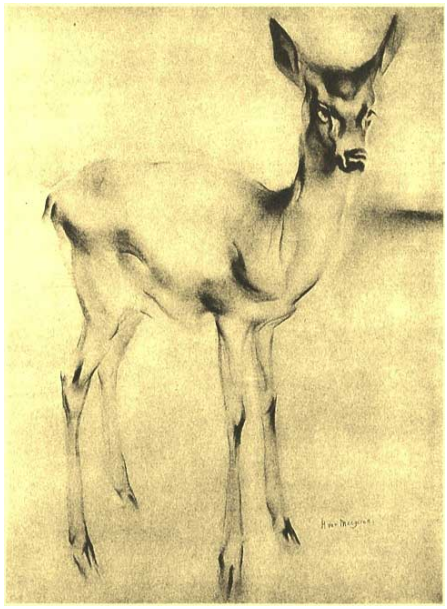

De directeur van Boymans, Hannema, kijkt in 1938 trots naar zijn nieuwe aanwinst

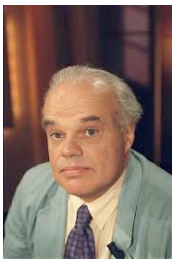
Momenteel zijn zelfs de schilderijen met de hertjes van Van Meegeren veel geld waard. Er zit namelijk een verhaal aan vast. Ook de Emmausgangers hangt nu prominent in Boymans van Beuningen. Een valse publiekstrekker.

Tegenwoordig wordt zelfs Van Meegeren vervalst. Op sommige veilingen kom je vervalste hertjes tegen. Een Van Meegeren is opeens geld waard.

Opnieuw vond het publiek het prachtig dat de connaisseurs ontmaskerd werden. Opnieuw een vaag verhaal over de herkomst (provenance) van het schilderij. Opnieuw experts die elkaar tegenspreken. Opnieuw een lage straf en een enorme rel in de media. Verbijsterend in dit verhaal is het dilemma van Van Meegeren in de rechtszaak: vertel ik de waarheid en word ik ontmaskerd als vervalser, of zeg ik niets en ga ik als collaborateur de cel in...

Een 'echt' hertje van Van Meegeren - 1921

De derde affaire rondom een vervalser betreft de Nederlandse 'vervalser van de eeuw', Geert Jan Jansen. Deze in Waalre geboren kunstenaar heeft zoveel werken vervalst dat bijna niet meer bij te houden is wat nu echt is en wat vals. Bij hem ging het zelfs zover dat niet alleen de experts, maar zelfs de kunstenaars die hij vervalste zélf aangaven dat zijn vervalsingen echt waren. Maar ook hij liep tegen de lamp. Door een spelfout.

Geert Jan Jansen studeerde kunstgeschiedenis en opende al snel een galerie in Amsterdam. Ook schreef hij kunstrecensies voor bladen zoals Elsevier. Het ging echter niet heel goed met de handel. Hij maakte verlies en het zag er naar uit dat hij zijn galerie zou moeten sluiten. Hij verkocht posters van Karel Appel in zijn zaak. Mooie posters, maar eigenlijk gewoon goedkope reproducties van lithografieën van Karel Appel. In een opwelling maakte hij de handtekening van Karel Appel na en zette die onderaan de posters. Hij lijstte de posters in en verkocht ze als originele litho's. Hij zette er ook een mooi oplagenummer bij (zoals 41/50 wat 'versie 41 van een oplage van 50' betekent). Het liep storm.

Een echte Matisse uit 1952? Nee. Zo vals als een kraai door Geert Jan Jansen. Te zien in het museum voor valse kunst in Vledder.

Geert Jan kan heel goed schilderen. Vooral de CoBrA groep boeit hem enorm en daarin vooral Karel Appel. Hij leert de stijl van Karel Appel perfect te imiteren. Vervolgens maakt hij schilderijen in de stijl van Karel Appel. Hij kopieert dus geen schilderijen, maar maakt nieuwe werken in de stijl van Karel Appel. Net zoals Van Meegeren had gedaan met zijn Vermeers. Zo'n nieuw schilderij 'in de trant van', geen complete kopie maar wel stukjes uit verschillende schilderijen combinerend, heet overigens een pastiche. Hij verkoopt zijn eerste 'Appel' voor 2600 gulden. Hij maakt er daarop maar wat meer. In Londen probeert hij via een veilinghuis nieuwe Appels te verkopen, gouaches deze keer.

Het veilinghuis stuurt een foto van één van de werken naar Karel Appel zelf. Die verklaart dat het werk echt is. Karel Appel heeft zoveel werken gemaakt dat hij het zelf ook niet meer precies weet. Hij denkt dit schilderij echt gemaakt te hebben. De valse (of echte?) gouache wordt voor een recordbedrag verkocht.

Gesigneerd 'Appel' maar in werkelijkheid een Geert jan Jansen

Geert Jan Jansen maakt, vooral als het financieel even tegenzit, steeds meer vervalsingen. Karel Appel. Miro. Chagall. Asger Jorn. Matisse. Bart van der Leck. In een pakhuis in de buurt van Edam vindt de politie na een tip 76 Appel vervalsingen. Niemand doet echter aangifte. Het bewijsmateriaal is te dun en de officier van justitie vraagt simpelweg aan Geert Jan om drie jaar lang geen vervalsingen meer te maken. Later worden in een andere galerie honderden valse

Appels gevonden. Geert Jan vertrekt naar Frankrijk, naar La Chaux, een plaatsje in de buurt van Orléans. Het wordt in Nederland te heet onder zijn voeten.

In 1994 komt er een man binnen in veilinghuis Karl & Faber in München die zich Jan van den Bergen noemt. Hij heeft een Chagall, een Asger Jorn en een Appel onder zijn arm. Van de Chagall en de Asger Jorn heeft hij zelfs een certificaat van echtheid. Hij wil de werken snel laten veilen en gaat er weer vandoor. De kunstexpert van het veilinghuis ruikt onraad. Appel wordt weer gebeld. Die verklaart opnieuw dat het werk echt is. Ook de Asger Jorn Stichting noemt het certificaat van de Jorn echt. Maar het Chagall-comité in Parijs zegt dat het certificaat van de Chagall vals is. Er staat namelijk een spelfout in. Er staat 'environs' waar 'environ' had moeten staan. Elke Fransman had dit geweten. Eén lettertje fout. De kunstexpert geeft de werken terug aan Van den Bergen. Maar ze belt ook de Duitse politie. Die komt erachter dat in heel Europa veilinghuizen dit soort schilderijen aangeboden hebben gekregen. Het spoor leidt naar Orléans. Van den Bergen blijkt Geert Jan Jansen te heten. Hij wordt samen met zijn vriendin Ellen in 1994 gearresteerd. De politie treft 1600 verdachte kunstwerken aan. Uiteindelijk wordt hij tot twee jaar cel veroordeeld. Zijn partner Ellen krijgt een half jaar cel.

Tijdens het proces zegt hij dat sommige van de 1600 werken écht zijn. Vandaar dat ze niet mogen worden vernietigd. Nog steeds zijn de experts er niet in geslaagd de echte van de valse te scheiden.

Interview Jeroen Dijsselbloem, minister van Financiën

Hoe doet u dat: u zit er net en iedereen vindt u al geknipt voor de baan van voorzitter van de Eurogroep?

'Ik ben tot nu toe twee dagen per week in Brussel geweest. Dat is niet normaal. Nachten overgeslagen ook, ongelooflijk intensief. We moesten snel voorkomen dat Griekenland in de afgrond zou kukelen, over bankentoezicht besluiten en ook nog onderhandelen over Europese begrotingen. Maar het was voor mij wel een kans om heel snel en grondig met mijn Europese collega-ministers van Financiën kennis te maken. Ik ken ze nu beter dan mijn collega's in het kabinet.'

Veel tijd om zijn nieuwe werkkamer in te richten, heeft Dijsselbloem – ontspannen, energiek – dan ook nog niet gehad. Hij wijst op een net opgehangen kunstwerk in zijn werkkamer, een Karel Appel-achtige gouache, en er verschijnt een lach op zijn gezicht. 'Van Geert Jan Jansen, de meestervervalser.' Jansen werd veroordeeld voor duizenden vervalsingen, veel Appels. 'Maar dit is een origineel. Onder zijn eigen naam', zegt de minister. 'Ik heb er thuis ook eentje.'

Als zijn Europese collega's op 21 januari weer bij elkaar komen, gaan ze Dijsselbloem wellicht als hun eigen voorzitter benoemen. Hij blijft wel gewoon minister, want nóg een Europese president naast Barroso, Van Rompuy en Draghi, daar zit Nederland niet op te wachten. 'Helemaal los van wie het wordt, hoor', zegt Dijsselbloem.

DE VOLKSKRANT
DONDERDAG 27 DECEMBER 2012

In de cel begint Geert Jan Jansen te schrijven aan zijn autobiografie die 'Magenta' heet. Deze kleur gebruikt hij om de vervalsingen er ouder uit te laten zien terwijl de kleuren helder blijven. Nadat hij zijn straf heeft uitgezeten, keert hij terug naar Nederland. Hij is inmiddels beroemd door alle tumult rondom zijn arrestatie en veroordeling. Hij opent opnieuw een galerie. En hij maakt opnieuw werken in de trant van Appel en Jorn. Maar hij signeert dit keer met zijn eigen naam. Je kunt nu werk van Geert Jan Jansen kopen op zijn kasteel Beverweerd in Werkhoven. Echte Geert Jan Jansens wel te verstaan.

Zo. We hebben gekeken naar drie meestervervalsers. Otto Wacker. Han van Meegeren. En Geert Jan Jansen. Het topje van de spreekwoordelijke ijsberg. Ongelooflijk hoeveel valse werken er in omloop zijn. En experts weten zelf niet meer wat echt is en wat niet. Maar wat betekent 'vals'? Welke verschillende vormen en gradaties van vervalsingen kennen we? Daar gaan we nu eens verder op in.

Vervalsingen

Wanneer spreken we van een vervalsing? We kijken eerst naar schilderijen. Vervolgens naar grafiek. Bij schilderijen kunnen we de volgende gradatie van mooie kunst naar zo vals als een kraai maken:

1) Niet vals: Geïnspireerd werk door de kunstenaar

Dit is natuurlijk wat je wilt kopen. Een schilderij van een grote of kleine kunstenaar terwijl hij of zij een topdag had. Want zelfs grote schilders maken niet alleen maar mooie schilderijen. Deze schilderijen zijn een genot om aan de muur te hangen en blijven relatief sterk in waarde. Schilderijen waar je blij van wordt.

2) Niet vals: Matig werk door de kunstenaar

Deze werken worden gekocht omdat de naam van de grote kunstenaar eraan verbonden is en niet omdat het werk zo mooi gevonden wordt. Vaak is het beter een geïnspireerd werk te kopen van een mindere schilder dan een matig werk van een grote schilder. Maar, mensen kopen ook werken voor de show en om te 'investeren' en daarvoor is de naam van de schilder belangrijk. Geen schilderijen waar je blij van wordt, maar waarmee je wel kunt opscheppen.

3) Niet vals: Kopie door leerling van de meester

Deze werken zijn bedoeld als studiemateriaal, gemaakt door de leerling van de meester. Een leerling moet als opdracht van vakbekwaamheid een schilderij van de meester kopiëren. Ze zijn eerlijk bedoeld, maar hebben nog niet de kracht van de hand van de meester. Maar, omdat ze uit de juiste periode komen met dezelfde materialen als

Kopie door leerling van Frans Hals - maker onbekend - ca 1624 - Rijksmuseum - Amsterdam - het ziet er op het eerste gezicht goed uit, maar de details zoals de vingers zijn minder krachtig neergezet dan in het origineel.

Frans Hals - De Luitspeler - 1623 - Musée du Louvre - Parijs

de meester gebruikt en vaak toch relatief goed zijn (de meester koos zijn leerlingen niet zomaar) is het erg verleidelijk voor een vervalser om onder het werk van een leerling de handtekening van de meester te zetten.

4) Niet vals: Industrieel maakwerk

Strandgezicht gesigneerd "P. Renard", waarschijnlijk afkomstig uit het Verre Oosten, te koop aangeboden voor 250 euro. De naam Paul Renard wordt vaak 'geleend'.

In het Verre Oosten en in Oost-Europa worden aan de lopende band schilderijtjes gemaakt die in West-Europa in de smaak vallen. Vaak in oplages van honderden. Het zijn allemaal schilderijen 'in de trant van' negentiende-eeuwse impressionisten, of romantische tafereeltjes, of strandgezichten, zonder de pretentie te hebben voor een grote meester door te gaan. Eigenlijk is er niets mis met deze schilderijtjes, zolang je er maar weinig voor betaalt (onder de honderd euro, afhankelijk van de lijst die vaak meer waard is dan het schilderij). Let niet op de handtekening, die is vaak van een niet-bestaande schilder ('Paul Legrand' klinkt bij ons beter dan de naam van de Filippijnse die het echt geschilderd heeft). Wat ook voorkomt, is dat je zelf een werk van een grote kunstenaar in het verre oosten laat naschilderen. Voldoende aanbod op het internet. In Nederland is er dan niets aan de hand zolang je het werk voor jezelf houdt, er geen handtekening van de originele meester op staat en je het niet als van de originele kunstenaar doorverkoopt. Of je er echt blij van wordt weet ik niet. Het blijft dubbel.

5) Een beetje vals: Door anderen 'verbeterd' werk van de kunstenaar

De veranderende smaak kan ervoor zorgen dat goede werken van grote schilders uit het verleden beter verkoopbaar worden door delen ervan over te schilderen. Dat was natuurlijk zo bij de naakten uit de Renaissance

Joshua Reynolds - Mrs Paine and the Misses Paine - 1766 - National Museum Liverpool

Dezelfde Misses Paine vóór de restauratie: de oude mevrouw Paine is verdwenen om het wat verkoopbaarder te maken...

waar in de achttiende eeuw een vijgenblad overheen werd geschilderd. Maar het komt ook voor bij andere schilderijen, zelfs van grote meesters: er worden figuurtjes bijgeschilderd om het meer levendig te maken, of er worden figuren weggeretoucheerd omdat die minder populair werden, het doodshoofd van een vanitas wordt eraf gehaald om het wat prettiger te maken, of men vindt het gewoonweg mooier om een boompje erop te plaatsen. Het werk wordt 'opgefrist'. We hebben het niet over klein herstelwerk door restaurateurs, die proberen het origineel te behouden. Nee, we hebben het over mensen die het originele werk doelbewust proberen te veranderen, meestal om het beter te kunnen verkopen. Een bewerkt schilderij is aanzienlijk minder waard dan het origineel. Soms kan een restaurateur voor veel geld het origineel herstellen, maar vaak is het te beschadigd hiervoor. Hier is sprake van misleiding want je koopt niet wat je denkt dat je koopt: een origineel. Schilderijen waar je niet blij van wordt, zeker niet wanneer je er pas later achter komt.

6) Vals: De valse signatuur onder een werk zetten

Nu komen we bij het echte werk. Een veelgebruikte truc is om een werk van een mindere schilder in waarde op te krikken door er de signatuur van een beroemde schilder onder te zetten. Soms door de valse signatuur er snoeihard op te zetten, maar soms ook subtiel door de valse handtekening heel vaag en moeilijk leesbaar erop te zetten in de hoop dat de potentiële koper het gevoel krijgt een 'schat te vinden'. Soms is het om te huilen; er wordt gewoon met een viltstift een handtekening op gezet. Even poetsen met een nat doekje en het is er weer af. Veilingmeesters letten erg op de handtekening en weten vrijwel altijd wat er aan de hand is. Ik zal later het verschil uitleggen tussen "gesigneerd Rembrandt" en "Rembrandt" (want "gesigneerd Rembrandt" betekent dat de veilingmeester denkt dat het echt geen Rembrandt is). Vaak gaat het echter niet om grote meesters, omdat die teveel aandacht trekken. Als je in een optimistische bui "Van Gogh" onder een werk krabbelt, komt iedereen meteen kijken. Nee, het gaat vaak om bekende maar niet wereldberoemde schilders. Voldoende om de prijs behoorlijk omhoog te doen gaan, maar niet bekend genoeg om alle aandacht te trekken. De vervalser mikt dus vooral op de amateur-kunstverzamelaar. Iemand die er wel iets van weet en de naam herkent, maar niet genoeg weet om te zien dat het nep is. Daarom is het belangrijk bij betrouwbare handelaren en veilinghuizen te kopen.

7) Echt vals: pastiches van grote meesters

Dit is de buitencategorie. Hele goede werken die geschilderd zijn door vervalsers met de bedoeling te misleiden en voor prijzen van de grote meesters te verkopen. Deze vervalsers zijn stuk voor stuk goede kunstenaars. Denk aan Han van Meegeren, Leonard Wacker of Geert Jan Jansen. Je kunt je afvragen waarom deze goede schilders niet gewoon zelf werken maken die ze proberen te verkopen, ze zouden goed genoeg moeten zijn. Ze moeten niet alleen de techniek beheersen, maar ook de 'vonk van het echte' over kunnen brengen. Een pastiche is zoals gezegd een werk dat gemaakt wordt door onderdelen van verschillende schilderijen van een

Pastiche - Vervalst werk naar Jan Altink van De Ploeg - Gronings Dorp - waarschijnlijk door Cor van Loenen (al betwist deze laatste dat) - Jan Altink maakte naast heel veel goede ook wel wat mindere werken

meester te combineren om er één nieuw schilderij van te maken dat er uitziet alsof de meester het zelf gemaakt heeft. En denk bij Geert Jan Jansen met zijn Appels dat de meester zelf ook achteraf niet meer weet of hij het nu gemaakt heeft of niet. Zeker wanneer er tientallen jaren tussen zitten. Ideale meesters om pastiches van te maken zijn meesters waarvan onduidelijk is hoeveel werken er gemaakt zijn. Dat er best een kans is dat een 'nieuw ontdekt' werk opeens opduikt zonder dat iedereen meteen verdenkingen heeft. Wat helemaal geschikt is, is als de kunstenaar in kwestie niet alleen hele goede, maar ook wel mindere werken heeft gemaakt. Ook al is de pastiche minder goed, dan kan het nog steeds een minder werk van de meester zijn. Vaak wordt niet alleen een vals schilderij gemaakt, maar doet men ook moeite om valse certificaten van echtheid te maken. Stempels van comités, handtekeningen van overleden experts, etiketten van handelaren op de achterkant van schilderijen en volledige documenten van veilinghuizen worden nagemaakt om een historie, of provenance, te fingeren. Het is dus een heel vals verzamelpakket dat aangeboden wordt om mensen op te lichten. Kunstwerken om van te huilen, zeker als je eigenaar ervan bent en voor veel geld een kunstwerk hebt aangeschaft dat eigenlijk vrijwel niets waard is.

Han van Meegeren - Malle Babbe - pastiche naar Frans Hals - Rijksmuseum - Amsterdam - Van Meegeren had zelfs het monogram FH aangebracht om het echt te doen lijken - pure vervalsing

Frans Hals - Malle Babbe - 1635-1640 - Gemäldegalerie Staatliche Museen - Berlijn

Bij grafiek komen er ook veel vervalsingen voor. Etsen van Picasso, litho's van Appel, zeefdrukken van Warhol. Op veel kleinere veilingen te koop voor 250 euro.

Bij grafiek kennen we de volgende gradatie:

1) Kunstdruk - de echte kunstuiting van de grafisch kunstenaar. Losse bladen, in beperkte oplage gemaakt, handmatig gedrukt, zonder tekst, alleen aan één kant bedrukt, met of zonder handtekening. De signatuur is niet heel belangrijk. Kunstdrukken komen ook voor als bijlage in boeken. De kunstdruk is waar grafische kunst om gaat.

2)Typodruk - een grafisch kunstwerk dat samen met de tekst eromheen een onderdeel is van de vormgeving (typografie) van een boek of tijdschrift. De drukvorm is oorspronkelijk door de kunstenaar gemaakt en met toestemming van de kunstenaar wordt de originele drukvorm naar de uitgever gestuurd. Deze wordt vervolgens machinaal in grotere oplages gereproduceerd. Typodrukken worden zelden gesigneerd. Een typodruk heeft 'de vonk van het echte', maar als er heel veel afdrukken van een kunstwerk worden gemaakt gaat de exclusiviteit er wel vanaf. Een voorbeeld van typodrukken zijn de gravures die je ziet in oude boeken en bijbels. Maar ook in moderne kunsttijdschriften worden wel eens typodrukken meegestuurd. Kunstdrukken en typodrukken zijn kunstwerken.

Picasso-ets vervalsing. Bewust oud gemaakt, met kunstmatig vergeelde randen, de afbeelding is anders dan het origineel, wel met vervalst oplagenummer ('176/180') en handtekening. Roofdruk.

Typodruk uit het tijdschrift 'Onze Kunst' van W.O.J. Nieuwenkamp. Wel een kunstwerk, maar geen kunstdruk.

3)Facsimile - geen kunstwerken, maar kopieën die door een drukker zonder toezicht van de kunstenaar worden gemaakt. Meestal gewoon een poster van het kunstwerk. Maar ook een ongeoorloofde nadruk wordt gezien als facsimile druk (zelfs als ze van de oorspronkelijke drukpers uit het atelier van de kunstenaar komen, of van de drukkerij van de kunstenaar). Zonder toestemming van de kunstenaar dus geen kunstwerk maar een facsimile. Let erop dat sommige louche handelaren gerust een poster in een lijst doen, een handtekening erop zetten en het als echte litho van Picasso verkopen. Of ze scheuren een pagina uit een kunstboek en lijsten die in. Altijd staat er een vervalste handtekening op, want daar letten de onwetende kopers op. Voor echte grafiekliefhebbers is de handtekening minder belangrijk. Een eerlijke poster van een kunstwerk bij de HEMA kopen voor tien euro is natuurlijk prima. Je ziet het raster van kleine puntjes dan wel op de afdruk staan, maar van een afstandje ziet het er goed uit. Maar als je op louche manier een oude drukplaat in handen krijgt en zonder dat de kunstenaar het weet stiekem een paar nieuwe drukken aan de oplage toevoegt, ben je bezig met kunstvervalsing. Daarom vernietigen veel kunstenaars nadat de oplage is gemaakt hun originele drukplaat.

4)Pastiche - regelrechte vervalsing bedoeld om als werk van een grote kunstenaar door te gaan en daardoor een hoge prijs te krijgen. Gemaakt door best goede kunstenaars, dat wel. Compleet met vervalste handtekening natuurlijk en, omdat het om grafiek gaat, een vervalst oplagenummer. De meeste grafiek van grote kunstenaars op kleine veilingen valt in deze categorie. Als je een ets van Rembrandt koopt voor 200 euro op een kleine veiling (ook al staat er Rembrandt in de catalogus) weet iedereen dat het om een vervalsing gaat (of ingelijste poster). Maar het grote werk, waarbij experts bedrogen worden met kunstmatig verouderd papier en valse stempels, is er ook. Met thee- en koffiespetters worden kleine vlekjes op het papier aangebracht zodat het oud lijkt. Ook zonder originele drukplaat wordt grafisch werk gekopieerd. De *droge naald* wordt opnieuw getekend, *etsen* worden via fotografisch diepdrukprocédé gereproduceerd en *litho's* worden via fotolithografie of zeefdruk gekopieerd. Vervolgens gaat iemand op al die honderden nieuwe 'meesterwerken' een valse handtekening zetten. Pastiches en niet-geautoriseerde facsimile's, grafische kunst vervalsingen dus, heten in de praktijk roofdrukken.

Het lijkt een litho van Chagall - met mooie handtekening en oplagenummer - hier en daar donker gemaakt - maar ziet er gloednieuw uit - vals

Anton Heyboer zei ooit dat tachtig procent van alle Heyboers die je ziet hangen vals zijn. Hij vertelde dat er in Rotterdam een fabriek zat die aan de lopende band werken van hem vervalste en waarvan de vervalsers zelfs zo brutaal waren dat ze hem belden om te vragen welke krijtsoort hij gebruikte.

Tips

Maar, waar moet je dan op letten om te voorkomen dat je valse werken koopt? Kijk maar eens naar de volgende opsomming van de tien belangrijkste tips (afkomstig uit Huiberts & Kooistra 'Zelf Kunst Kopen').

1. *Komt het schilderij van een betrouwbare vakhandel of van een twijfelachtige handelaar? Koop van een betrouwbare handelaar. Koop ook niet als de verkoper niets van een werk weet.*
2. *Is er een betrouwbare provenance van het kunstwerk? Geloof niet in 'het komt uit een boedel'. Koop niet indien er een fantastisch verhaal achter zit = denk aan de Russische aristocraten of freules die het aan de muur hadden hangen-.*
3. *Wordt er garantie gegeven? Koop niet als er geen garantie gegeven wordt of als de garantietermijn heel kort is. Koop ook niet als er pressie op de koper gezet wordt ('je moet vandaag kopen').*
4. *Is de presentatie slordig? Staat de naam van de kunstenaar verkeerd gespeld? Wordt de juiste techniek vermeld? Wordt er aandacht aan de koper geschonken? Koop niet als het geheel een slordige indruk maakt.*
5. *Zegt het veilinghuis 'onbekende meester' terwijl de handtekening goed te lezen is, dan weet het veilinghuis dat het om een vervalste handtekening gaat.*
6. *Wordt veel grafiek van wereldberoemde kunstenaars aangeboden in mooie lijsten die ergens achteraf op de kijkdagen hangen en richtprijzen hebben van onder de 500 euro, dan weet het veilinghuis dat het om vervalst werk gaat.*
7. *Heeft het schilderij veel deuken, schrammen en gaten? Geen goed teken als er veel littekens zijn. Bij grafiek: is de afdruk vastgeplakt aan het passe-partout? Geen goed teken.*

8. Is het schilderij bewust 'ouder' gemaakt?

a. Spijkertjes zijn helemaal verroest: slecht teken, echte oude spijkers zijn alleen verroest op de kop en niet bij de punt die altijd in het hout heeft gezeten. Volledig verroeste spijkertjes geven aan dat de spijker kunstmatig oud gemaakt is.

b. De craquelures hebben een patroon: ze zijn waarschijnlijk erin getekend of gekrast, of het schilderij is om een stok gerold (denk aan Han van Meegeren met zijn Vermeers!).

c. Zit het schilderij niet in de oorspronkelijke lijst: aan de achterkant van het schilderij zie je dat de lijst er anders uitziet dan het paneel zelf (kleuren verschillen, stempels geven aan dat de lijst horizontaal in plaats van verticaal zou moeten staan, afgezaagde randen om het paneel in de lijst te laten passen. De oude lijst moet het werk oud doen lijken. Let niet teveel op stempels en etiketten, deze zijn gemakkelijk na te maken.

9. Is er met de handtekening geknoeid?

a. Is de handtekening bovenop het vernis gezet? Geen goed teken. Het vernis zou over de handtekening moeten staan. Een UV-lamp (kost niet veel) laat dit zo zien.

b. Wijkt de craquelure bij de handtekening af van de rest van het schilderij? Geen goed teken.

c. Staat de signatuur op een rare plaats? Geen goed teken. Zeker niet als er overschilderingen te zien zijn op logische plaatsen waar de echte handtekening gestaan kan hebben.

10. Al de tot nu toe aangegeven zaken hebben betrekking op alles behalve de voorstelling zelf. Natuurlijk kun je ook aan de voorstelling zien of je te maken hebt met een origineel werk of niet. Althans, meestal. Gemiddeld gezien is een vervalst werk minder nauwkeurig, zijn de kleuren doffer, is er minder aandacht besteed aan details, klopt het perspectief niet meer helemaal. Bij grafiek kun je in oeuvre-catalogi opzoeken of de afdruk origineel is - een vervalsing wijkt altijd af van het origineel. De afbeelding én het formaat. Vervalsers hebben haast.

Koop je op de vlooienmarkt een ets waar 'Dali' op staat, met een bruine rand om de ets en bruine vlekjes erop, waar aan de achterkant veel schrammen en gaten zitten, waar de handtekening wel erg groot op het vel staat, waar de afdruk niet los kan van het passe-partout en waar de verkoper van zegt dat het 'uit een boedel' komt.... dan is de kans niet groot dat het een echte Dali is.

Het probleem is alleen dat veel mensen niet rationeel nadenken bij een aanschaf. Ze willen slimmer zijn dan de verkoper. Ze hopen op een 'vondst' en zien snelle winst. En voor vijfhonderd euro kun je toch geen buil vallen? De hebzucht wint het bijna altijd van de liefde voor de kunst en de kennis over de kunstenaar. In een koortsachtige aanval van verstandsverbijstering denk je de deal van je leven te maken: precies waar de verkoper op hoopt. Er zijn maar weinig slachtoffers die reclameren: de schaamte wint het van het bedrag dat je kwijt bent. Echte liefhebbers van een bepaalde kunstenaar kopen zelden vervalsingen, want ze weten gewoon waar ze op moeten letten.

Met een loep kun je details beter zien. Met een UV-lampje kun je zien of er met een schilderij geknoeid is: oude vernis laat onder de UV-lamp een reflecterende gloed zien, waar de oude vernis weg is zie je 'zwarte gaten'. Als rondom de handtekening geen gloed te zien is dan weet je dat die er later op gezet is. Maar ook vervalsers gaan met hun tijd mee. Ze vernissen tegenwoordig na een vervalste handtekening het hele schilderij met UV-reflecterende vernis. Zo lijkt alles weer oud.

Het beste advies is om bij een betrouwbare handelaar te kopen of bij een veiling die garantie geeft van een paar weken (standaard drie weken). Maar, wat is de rol van de veilinghuizen eigenlijk als het gaat om het geven van objectief advies? Laten we eens gaan kijken in de wereld van de kunsthandel.

De Kunsthandel

Waar koop je kunst? Nou, meestal bij een kunsthandelaar, een veilinghuis, een vlooienmarkt of op internet. We laten de vlooienmarkten en het internet even voor wat het is, want hoewel de kans op een 'vondst' altijd bestaat is de kans groter dat je de staatsloterij wint. Kopen op internet van onbekende verkopers, of op een vlooienmarkt, is prima als je maar minder betaalt dan honderd euro en het eventuele verlies kunt nemen. Koop geen dure kunstwerken op internet of op de vlooienmarkt.

Een bekende truc op Belgische vlooienmarkten om Nederlanders te neppen is om een expressionistisch ogend schilderijtje van de handtekening 'J. Sluijters' te voorzien. De verkoper zegt dat de naam Jan Sluijters hem niets zegt. Wel moet het schilderijtje 500 euro opbrengen. Veel Nederlandse schatgravers kopen het toch in de hoop een echte Jan Sluijters gevonden te hebben. Als ze de hoek om zijn, wordt een nieuw schilderijtje met 'J. Sluijters' erop in de kraam neergezet.

Maar je krijgt in ieder geval nog iets mee naar huis. Veel kopers op internet maakten eerst geld over om te ontdekken dat ze niets toegestuurd kregen, of een heel ander werk dan hetgeen ze gedacht hadden te kopen. Als je weet bij wie je koopt op internet (zoals de grote veilinghuizen) dan is het goed, maar kijk uit bij anonieme verkopers.

Dan blijven de kunsthandelaren en de veilinghuizen over. Vroeger bestond er een duidelijk onderscheid tussen veilinghuizen en kunsthandelaren. De kunsthandel kocht op veilingen en verkocht dat door aan particulieren. Zelden kocht een particulier op een veiling en als er eens een onbekende enthousiasteling op de veiling verscheen zorgden de handelaren ervoor dat ze altijd een hoger bod deden; het enthousiasme verdween dan meestal snel. Maar tegenwoordig verandert de rol van het veilinghuis en zie je steeds meer particulieren op veilingen. We kijken eerst naar de veranderende markt van de veilinghuizen, daarna naar de handelaren en de beurzen.

De grote veilinghuizen zijn Christie's en Sotheby's. Sotheby's is beursgenoteerd en moet aan allerlei beursregels voldoen over haar uitingen, maar Christie's is in particuliere handen van de rijke Franse familie Pinault en kan in principe roepen wat het wil. Een veilinghuis heeft experts in dienst die gespecialiseerd zijn in 'markten'. Zo is er de markt van de antieke Griekse en Romeinse kunst. Of van de renaissance kunst. Of van de negentiende-eeuwse kunst. Of van hedendaagse kunst. Deze markten komen op of dalen. Als een markt groeit, neemt een veilinghuis meer experts van die markt aan, als de markt afneemt wordt het aantal experts in dienst van die markt kleiner. Meestal verdient een expert bij een veilinghuis niet zoveel. Bij de grote twee meer dan bij de kleinere veilinghuizen, maar de onafhankelijke experts, de universitair docenten en de curatoren verdienen meestal meer. Je kunt je afvragen of de echte experts wel bij de veilinghuizen werken. Met de garanties die de grote veilinghuizen geven koop je bij deze aanbieders toch op een goede manier.

De eigenaar van Christie's, Jean-Francois Pinault, met zijn vrouw, de filmster Selma Hayek

Je moet je wel realiseren dat het de veilinghuizen gaat om één ding: winst maken. Zeker als het ten koste van de concurrent gaat. Men

probeert zich ook te richten op de 'echte kunst'; bij Christie's en Sotheby's kun je onder een verwachte opbrengst van 2500 euro geen werk inbrengen. De lagere veilinghuizen moeten de rest zien te veilen. Ook zien we dat er steeds meer werken verkocht worden buiten de openbare veiling om ('onderhandse' verkoop). Men heeft een kunstwerk te koop, men benadert bekende potentiële kopers en verkoopt het werk zonder dat het ooit openbaar te koop heeft gestaan. Het werk 'Adèle Bloch-Bauer I' van Klimt dat aan Ronald Lauder is verkocht, is een voorbeeld van een onderhandse verkoop. Dus de echte topstukken komen tegenwoordig eigenlijk niet eens meer op de openbare veiling.

Daarnaast zien we dat veilinghuizen kunsthandelaren overnemen. Sotheby's kocht in 2006 in Nederland de gerenommeerde kunsthandel Noortman Master Paintings uit Maastricht voor 44 miljoen euro. Christie's kocht in 2004 de Londense kunsthandel Hall and Night en de hedendaagse kunstgalerie Haunch of Venison. De veilinghuizen kopen niet alleen een nieuw afzetkanaal; ze kopen ook de lijst met namen van klanten. De grens tussen veilinghuis en kunsthandel vervaagt dus. Daarbij zien we dat veilinghuizen ook zelf werken gaan aanschaffen. In de veilingbrochure moet men vermelden dat het veilinghuis zelf een 'financieel belang' in de verkoop van een specifiek werk heeft; in de praktijk betekent dit vaak dat het veilinghuis zelf volledig eigenaar is van een werk. Hoezo volledig objectief advies? Als Sotheby's een schilderij van Noortman veilt, met prachtige volzinnen in de brochure, dan moet je je wel een beetje achter de oren krabben. Ook op beurzen zijn de grote veilinghuizen aanwezig. Zo is op The European Fine Art Fair (TEFAF) in Maastricht Sotheby's via Noortman vertegenwoordigd, Christie's heeft hiervoor kunsthandel King Street opgericht.

Ook zien we dat veilinghuizen soms de opbrengst van een werk van een grote kunstenaar 'garanderen'. Er wordt met de verkoper een minimumbedrag afgesproken dat het veilinghuis garandeert. Het veilinghuis loopt dus risico met de verkoopprijs als het werk niet verkocht wordt. Je kunt zelfs als particulier een optie kopen op een gegarandeerde verkoop; het veilinghuis wordt zo zelfs een soort financiële instelling. Niet gek als je weet dat Christie's en Sotheby's samen goed zijn voor miljarden euro's omzet per jaar. Toch gaat dit de laatste jaren soms verkeerd. Grote namen als Vincent van Gogh of George Braque bleven op een veiling van Sotheby's in 2008 onverkocht terwijl het veilinghuis een garantie afgegeven had aan de verkoper. Dit was meteen een aderlating van veertig miljoen dollar voor het bedrijf. Het aandeel Sotheby's zakte dan ook meteen met veertig procent.

Naast Sotheby's, Christie's en Phillips (de Grote Drie) zijn er ook veel andere veilinghuizen. In Nederland kennen we Glerum Auctioneers (ook wel AAG of Arts & Antiques Group) en op enige afstand komen de regionale venduehuizen (die allemaal een andere eigenaar hebben). In Den Haag is er het Venduehuis der Notarissen (die ooit het 'Meisje met de Pareloorbel' van Vermeer veilde), in Arnhem het Notarishuis, In Maastricht het Dickhaut Venduehuis, (bekend om haar internetveilingen), maar ook in Leiden, Utrecht, Goes, Den Bosch en Rotterdam zijn er venduehuizen. Tenslotte zijn er nog talloze lokale veilingen. In het buitenland zien we in Parijs het chique 'Cornette de Saint Cir', in Keulen het 'Kunsthaus Lempertz', het statige 'Dorotheum' in Wenen en in Londen is er naast Christie's en Sotheby's als derde grote 'Bonhams'. Particulieren vinden steeds beter de weg naar de veilinghuizen en inmiddels zijn ze vaak in de meerderheid. Veilinghuizen moesten zich zelfs voorbereiden op de golf particulieren die kwam en niets van het veilingwezen wist. Veilingen zijn spannend en leuk en trekken steeds meer enthousiastelingen aan.

Hoe werkt het dan op zo'n veiling? Een veilinghuis verdient geld aan zowel de verkoper als de koper. Gemiddeld moet de verkoper zo'n 17,5% van de uiteindelijk geveilde prijs als commissie aan het veilinghuis betalen, terwijl de koper

zeker 20% bovenop de hamerprijs aan het veilinghuis moet betalen. Koop je een leuk schilderij met een hamerprijs van 100.000 euro, weet dan dat je nog zo'n 20.000 euro 'opgeld' moet betalen. Voordat de veiling plaatsvindt zijn er kijkdagen. Het is gebruikelijk om schilderijen van de muur te halen en alles met de loep of UV-lamp te bekijken. Je kunt ruiken, voelen en de achterkant bekijken. Alle vragen kunnen aan de experts gesteld worden. Je kunt een catalogus kopen waarin de te veilen stukken staan beschreven. In de catalogus staan vaak ook de veilingregels en de percentages inbreng- en opgeld. Let op de omschrijving van de signatuur bij de kavels!

1. 'onbekende meester' terwijl de handtekening duidelijk leesbaar is betekent dat het veilinghuis toegeeft dat de handtekening vals is.
2. 'gesigneerd Rembrandt' betekent dat het veilinghuis vindt dat het zeker geen echte Rembrandt is.
3. 'P. Mondriaan' (afgekorte voornaam) betekent dat het veilinghuis sterk twijfelt of het wel echt een Piet Mondriaan is. Zo ook bij monogrammen.
4. 'uit de omgeving van Rembrandt' betekent dat het werk wel uit de tijd van Rembrandt komt, maar van een leerling of collega afkomstig is en volgens het veilinghuis zeker niet van Rembrandt.
5. 'in de stijl van Rembrandt' betekent dat het wel op een Rembrandt lijkt, maar uit een veel latere periode komt dan waarin Rembrandt geleefd heeft.
6. 'Rembrandt' of 'Piet Mondriaan' betekent dat het veilinghuis aangeeft dat ze denken dat het een echte Rembrandt of Mondriaan is. In de kleine lettertjes staat soms dat hier geen garantie op gegeven wordt, maar de grote veilinghuizen zullen deze garantie wel geven (geld terug als het niet zo blijkt te zijn).

Als je een werk inbrengt dat meer op zou moeten brengen dan 10.000 euro dan kun je goed onderhandelen over de inbrengcommissie. Bij een verwachte opbrengst van meer dan 100.000 euro vervalt de inbrengcommissie vaak, zeker wanneer je de naam van de concurrent noemt.

Op de veilingdag zelf wordt de verzameling kunst in kavels aangeboden. Naast de mensen in de zaal zijn er anonieme kopers die per telefoon bieden en mensen die vooraf een bod hebben uitgebracht op een kavel. In de catalogus staat een verwachte opbrengst per kavel; dit bepaalt vaak het startbedrag. Iemand die een werk inbrengt kan een minimumprijs bedingen; als het werk minder opbrengt op de veiling dan het minimumbedrag wordt het niet verkocht. Meestal wordt per opbod verkocht (de prijs gaat steeds verder omhoog) in plaats van per afslag (de prijs gaat steeds verder omlaag totdat iemand een bod doet). Als je een bod wilt doen steek je je hand of bordje met biedingsnummer omhoog. Per ongeluk bieden komt vrijwel niet voor. Nu is het van belang dat de mensen in de zaal en aan de telefoon denken dat ze veel concurrenten hebben. Om concurrentie na te bootsen kan een veilinghuis of verkopende partij een 'stroman' in de zaal zetten die blijft bieden totdat het minimumbedrag is bereikt. Ook kan de veilingmeester net doen alsof er een bod gedaan is 'achterin de zaal' terwijl dat niet zo is om in ieder geval tot het minimumbedrag te komen. Dit heet 'bidding against the chandelier'. Een voorbeeld:

Een schilderij van Kees van Dongen. Minimumprijs is 310.000 euro. 'We hebben een openingsbod van 250.000 euro' zegt de veilingmeester. Dat hoeft niet zo te zijn, of het moet het bod van de inbrenger zijn, maar onder de 310.000 euro wordt sowieso niets verkocht. 'Wie biedt 275.000 euro?', vraagt de veilingmeester. Zo wordt de biedingsstap bepaald, blijkbaar met 25.000 euro per keer. Een stroman op de eerste rij biedt 275.000 euro. 'We hebben een bod van 275.000 euro op de eerste rij, wie biedt er meer?', vraagt de veilingmeester. '300.000 euro geboden op de achterste rij' zegt de veilingmeester, wat niet zo is, maar door het bieden tegen de 'chandelier' of kroonluchter wordt er een momentum gecreëerd en lijkt er een concurrentiestrijd losgebarsten te zijn. Er is niets verloren, want als er geen bieder meer komt is het minimumbedrag toch niet gehaald. Maar iedereen die het schilderij best wel wil hebben, weet dat hij erbij moet zijn

Christie's veilt in 2013 Roy Lichtenstein's 'Woman with a Flower Hat' voor 56 miljoen dollar.

Sotheby's veilt in 2013 Gerhard Richter's 'Domplatz, Mailand' voor 37 miljoen dollar, toen een record voor een nog levende kunstenaar.

en snel moet bieden of het werk gaat aan zijn neus voorbij. Zo wordt de prijs kunstmatig opgedreven. Het eerste echte bod dat uitkomt zou dan 325.000 euro zijn.

Sterker nog, als je je eigen ingebrachte werk terugkoopt via een stroman heb je de perfecte witwasoperatie.

Er is een notaris aanwezig die toezicht moet houden op het verloop van de veiling. Het voorbeeld hier boven is niet de gewone gang van zaken maar ik wilde aangeven wat er in sommige veilingen kan gebeuren. Na het roepen van 'eenmaal, andermaal...' wordt het kavel afgehamerd. Wordt er tijdens het afhameren (net voordat de klap van de hamer gehoord wordt) nog een snel bod gedaan, is het aan de veilingmeester om te bepalen of zo'n bod nog mee mag doen - als dat zo is mogen anderen ook nog verder bieden.

Toch zijn er veilingen waarbij meer dan veertig procent van de kavels onverkocht blijft. Elke crisis bereikt ook de veilingmarkt. Met nieuwe locaties voor veilingen zoals Dubai en Shanghai worden nieuwe afzetgebieden aangeboord. Nog steeds zien we dat records gebroken worden. In 2010 verkocht Sotheby's een 'LHomme qui Marche' van Giacometti voor 103 miljoen dollar. In 2012 verkocht het een 'Schreeuw' van Munch voor 120 miljoen dollar. En in 2013 verkocht Sotheby's een 'Abstraktes Bild' van de Duitse kunstenaar Gerhard Richter voor 37 miljoen dollar; een nieuw record voor een levende kunstenaar. Christie's verkocht in 2010 een Picasso voor 106,5 miljoen dollar; een nieuw record voor een Picasso. In 2013 werden nieuwe veilingrecords gebroken, zo werd er en een Roy Lichtenstein (vrouw met bloemenhoed) verkocht voor 56 miljoen dollar; een record voor een Lichtenstein. De markt trekt weer aan na 2010. De koninklijke familie van Qatar kocht in 2011 voor 270 miljoen dollar een versie van de 'Kaartspelers' van Cézanne, het vorige record voor het duurste schilderij ooit werd hierdoor verpulverd. Maar in 2015 kocht Abu Dhabi als voorlopig laatste klap op de vuurpijl een Leonardo de Vinci voor zo'n 450 miljoen dollar, het absolute record.

De versie van Cézanne's Kaartspelers (hij maakte vijf schilderijen van kaartspelers) die Qatar in 2011 kocht voor het recordbedrag van 250 miljoen dollar.

De ranglijst met duurste schilderijen ooit ziet er medio 2023 als volgt uit (prijzen van moment van verkoop):

(1) Salvator Mundi van Leonardo da Vinci (450m$)
(2) Interchange van Willem de Kooning (300m$)
(3) De Kaartspelers van Cézanne (260m$)
(4) Portret van Elisabeth Lederer van Klimt (236m$)
(5) De Vaandeldrager van Rembrandt (223m$)
(6) Wanneer wil je trouwen? van Gauguin (210$)
(7) No. 17A van Jackson Pollock (200m$)
(8) Shot Sage Blue Marilyn van Andy Warhol (195m$)
(9) No 6 (Paars, Groen, Rood) van Rothko (186m$)
(10) Wasserschlangen II van Gustav Klimt (183m$)

Salvator Mundi - Leonardo da Vinci - in 2017 verkocht voor 450 miljoen dollar aan Abu Dhabi.

We zagen al dat de wereld van de veilinghuizen en de kunsthandel samensmelt. Veilinghuizen nemen handelaren over om een betere grip op de kunstmarkt te krijgen. De verkoop van kunst buiten veilingen om gebeurt voornamelijk in galeries en kunsthandels. Een galerie organiseert tentoonstellingen van een bepaalde vaak nog levende kunstenaar met het doel de kunstwerken te verkopen. De galerie is niet de eigenaar van de kunstwerken, de werken hangen er in consignatie. Bij een kunsthandel hangen meer werken van verschillende kunstenaars samen en de kunsthandel is eigenaar van de werken. Er zijn in Nederland veel verschillende goede kunsthandels, vaak gespecialiseerd in een bepaalde periode en enorm veel galeries. In Ede is er bijvoorbeeld Simonis & Buunk, dat zich specialiseert in negentiende en twintigste-eeuwse kunst. Deze handelaren geven je goede adviezen en je hebt garanties die je beschermen tegen de gevaren waar in dit hoofdstuk op gewezen is. Ook kunnen goede handelaren je helpen aan een goede restaurator. Een gerestaureerd schilderij brengt veel meer op dan een schilderij in slechte staat, maar een verkeerde restauratie kan een schilderij nog veel minder waard maken. Met name het herdoeken (nieuw linnen onder het bestaande oude linnen aanbrengen) of het opnieuw vernissen (met verwijdering van een deel van de vernislagen) kan veel schade opleveren als je het door een ondeskundige restaurator laat uitvoeren.

TEFAF: de privévliegtuigen komen af- en aan op vliegveld Beek-Aachen

De stand van Noortman Master Painters op de TEFAF

Een té goede restaurator zet er meteen ook de handtekening van een bekende meester op. Let dus op als je eerlijk wilt blijven. Zelfs restauratoren vervalsen handtekeningen in de hoop de opdrachtgever een dienst te bewijzen.

Impressie van de TEFAF

De kunsthandelaren komen samen op beurzen. In Nederland is er bijvoorbeeld de PAN Amsterdam, de Arts & Antiques Fair in Den Bosch en de TEFAF in Maastricht. De TEFAF is wereldberoemd. Er is

een commissie in het leven geroepen die erop toeziet dat er geen gestolen waar, roofkunst of valse kunst verhandeld wordt. Alleen al op zo'n beurs rondlopen brengt je in een museum van wereldformaat. Ook internationaal zijn er andere beroemde beurzen. In New York is er de New Armory Show, waar alleen moderne en hedendaagse kunst wordt getoond. In Europa is Art Basel in Zwitserland de meest toonaangevende beurs van hedendaagse kunst, die zelfs zusterbeurzen organiseert in Miami en Hong Kong. In Duitsland is er de beurs Documenta in Kassel voor hedendaagse beeldende kunst. Tenslotte is er de tweejaarlijkse Biënnale in Venetië, waar Nederland zelfs een eigen Rietveldpaviljoen heeft. De verwachting is dat er in het Verre Oosten ook grote kunstbeurzen gaan ontstaan. Voldoende mogelijkheden dus om iets leuks voor aan de muur uit te zoeken.

Op de TEFAF van 1999 trok de Italiaanse graaf Gian Franco Cenni veel aandacht. Hij wilde enkele zeventiende-eeuwse schilderijen kopen en ging naar een handelaar op de beurs. 'Hang ze maar op in mijn palazzo in Venetië, dan kan ik ze beter beoordelen en waarschijnlijk ga ik ze kopen', zei de graaf en de handelaar bracht twee weken later de werken naar Venetië. Ze werden welkom geheten door de zoon des huizes, in een prachtig palazzo aan het Canal Grande. De werken werden achtergelaten. Een week later hadden ze nog niets gehoord. Enigszins bezorgd belden ze op, maar het telefoonnummer was afgesloten. Bij het palazzo aangekomen bleek het hele pand ontruimd. Op de stoep stonden ook andere handelaren van de TEFAF die eveneens werken hadden afgeleverd. Gian Franco Cenni bleek niet te bestaan. De bandieten hadden het pand voor één dag gehuurd. De handelaren waren er voor tonnen ingetuind.

Door internet is er meer transparantie ontstaan over prijzen. Je kunt een abonnement kopen op artprice.com, waarmee je een aantal zoekopdrachten kunt doen over de prijshistorie van een bepaald werk. Uit de veilinggegevens van de hele wereld zie je voor welke hamerprijs het werk is geveild. Ze hebben meer dan 27 miljoen veilingresultaten opgeslagen. Zo kom je wat meer voorbereid aan de onderhandelingstafel. Natuurlijk doen veilinggidsen met hun richtprijzen het ook altijd goed.

We hebben in dit hoofdstuk gekeken naar roofkunst, kunstroof, vervalsingen en de kunsthandel. Blijkbaar trekt kunst veel criminelen aan. Dat is ook zo, want de illegale kunsthandel is zoals gezegd na wapenhandel en de handel in verdovende middelen de derde grootste internationale business. Maar wat doet de Nederlandse politie hier dan aan? Eerlijk gezegd niet zo veel. Het centraal meldpunt Kunst & Antiek van de Centrale Recherche-Informatiedienst, die sinds 1972 bestond, is op 1 januari 2002 opgeheven vanwege bezuinigingen. Andere landen hebben tientallen mensen op deze functie gezet; Nederland momenteel maar enkele bij de landelijke opsporingsdiensten. Als je kunstwerken nu gestolen worden, kom je vaak terecht bij je eigen regionale politiedienst. Deze heeft geen kennis, al krijgt ze één keer per jaar van Interpol een database met gestolen kunstwerken. Door de Nederlandse autoriteiten is na Han van Meegeren nooit een kunstvervalser met succes vervolgd. En bij hem kwam het door zijn eigen bekentenis.

In Nederland is volgens artikel 326bis van het Wetboek van Strafrecht alleen het zetten van een valse handtekening en het als echt werk doorverkopen strafbaar terwijl je weet dat het vals is. De bewijslast is echter lastiger en de maximale straf is slechts 2 jaar cel of 45.000 euro boete. Een kopie of pastiche van Rembrandt maken en het ophangen in een galerie is niet strafbaar, zolang je er maar geen valse handtekening op zet. In Nederland is het goed vervalsen.

Het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie (RKD) heeft vanuit de overheid de beste informatie over onze kunstgeschiedenis. Er zijn meer dan vier miljoen mappen met foto's van kunstwerken en kunstenaars. Misschien is dit nog wel de beste bron die de rijksoverheid ter beschikking stelt.

Jan Pieter Glerum vertelt in zijn 'Veilingboekje' dat 'van de tien aangeboden schilderijen er tegenwoordig drie vals zijn, vier zijn voorzien van niet-oorspronkelijke ingrepen en drie onverdeeld echt zijn, maar er zijn dagen waarop mijn mening somberder zou kunnen luiden'. Een medewerker van Christie's deelt die mening: zeven van de tien werken die bij grote veilinghuizen worden aangeboden zijn 'niet goed'.

Zo. In dit hoofdstuk is wat meer inzicht gegeven in de kunstwereld vanuit een ander perspectief. Het is niet de bedoeling om je bang te maken, want er zijn veel goede handelaren die graag een goed advies geven. Maar met de verhalen over de schaduwzijde van de kunst, ben je wat breder in de kunstwereld onderlegd en kun je berichten over kunstwerken die je in de krant leest in een beter perspectief plaatsen.

Een bekende grap is dat van de 700 authentieke werken van Corot, er 8000 in de Verenigde Staten hangen.

Daarmee komen we aan het einde van de vervolgcursus, ik hoop dat je ervan genoten hebt! Als je wilt, zijn er weer tien vragen om je opgedane kennis te testen.

1. Welk werk is tot nu toe nog niet uit het museum gestolen?
   a. De Mona Lisa van Leonardo da Vinci (Louvre)
   b. Soleil Levant (opkomende zon) van Monet (Musée Marmottan)
   c. De Staalmeesters van Rembrandt (Rijksmuseum)
   d. Brieflezende Vrouw van Vermeer (Rijksmuseum)

2. Welk museum heeft een lege lijst hangen als herinnering aan de 'grootste roof uit de geschiedenis van musea'?
   a. Het Isabella Steward Gardner Museum in Boston
   b. Het Museum voor Schone Kunsten in Brussel
   c. Het Munch Museum in Oslo
   d. Het Metropolitan Museum of Art in New York

3. Wat is het Art Loss Register?
   a. Een database met alle veilingopbrengsten van de afgelopen jaren om prijzen te weten te komen
   b. Een database met gestolen werken, door de veilinghuizen opgericht
   c. Een database van de politie waarin vervalsers geregistreerd staan
   d. Een database waarin door oorlog verloren gegane kunstwerken staan geregistreerd

4. Welk Nederlands museum moest de meeste schilderijen uit de Goudstikker collectie teruggeven?
   a. Het Stedelijk Museum in Amsterdam
   b. Het Rijksmuseum in Amsterdam
   c. Het Haagse Gemeentemuseum

d. Het Bonnefantenmuseum in Maastricht

5. Welke uitspraak is waar?
   a. Franz Koenigs was ooit eigenaar van het schilderij 'Dr. Gachet' van Vincent van Gogh
   b. Jacques Goudstikker was ooit eigenaar van het schilderij 'Adèle Bloch-Bauer I' van Klimt
   c. Museum Boymans van Beuningen heeft de volledige Koenigs collectie moeten teruggeven.
   d. Friedrich Gutmann's erfgenamen hebben het schilderij 'Adèle Bloch-Bauer I' van Klimt teruggekregen

6. Wie vervalste meer dan dertig Van Gogh's?
   a. Geert Jan Janssen
   b. Han van Meegeren
   c. Leonhard Wacker
   d. Jacob Baart de la Faille

7. Hoe heet het vervalste schilderij naar Vermeer van Han van Meegeren in Museum Boymans van Beuningen?
   a. Malle Babbe
   b. De Emmausgangers
   c. Het Straatje
   d. Christus aan het Kruis

8. Wat is een pastiche?
   a. Een schilderij in pasteltinten
   b. Een schilderij met dekkende waterverf
   c. Een vervalst schilderij door elementen uit andere originele werken in een nieuw vals werk te combineren
   d. Een ongeoorloofde grafische (roof)druk

9. Welke stelling is waar over grafische kunst?
   a. Een typodruk is een kunstwerk
   b. Een facsimile is een kunstwerk
   c. Een roofdruk is een kunstwerk
   d. Een door de kunstenaar geoorloofde herdruk is een roofdruk

10. Welke bewering is juist over het veilingwezen?
    a. Sotheby's is eigendom van de rijke Franse familie Pinault
    b. Christie's is beursgenoteerd
    c. Alle venduehuizen in Nederland behoren tot dezelfde overkoepelende organisatie
    d. De 'grote drie' veilinghuizen zijn wereldwijd Christie's, Sotheby's en Phillips

Antwoorden: 1-C; 2-A; 3-B; 4-D; 5-A 6-C; 7-B; 8-C; 9-A; 10-D